

SAY YASASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

KLASİK İKTİSATÇILARIN VE MARX'IN YORUMU

Dr. Yılmaz AYDIN

ÖZET

Say Yasası, iktisat teorisinde ortodoks ve heterodoks yaklaşımlar arasında uzun süredir tartışma konusu olmayı sürdürmektedir. Bu çalışmada konu iki yönüyle ele alınmaktadır. Birincisi, Say Yasası'nın ortaya çıkışı ve klasik iktisatçıların yorumları incelenmektedir. Burada, Say Yasası'nın temel önermesinin genel bolluk olasılığının reddedilmesi olduğu görülmektedir. İkincisi, parasal kapitalist bir ekonomide bu önermenin geçerli olup olmadığı konusudur. Çalışmanın amacı, Marx'ın da belirttiği gibi, Say Yasası'nın geçerli olduğu koşulların kapitalist değil takas ekonomisi olduğunun gösterilmesidir.

Anahtar kelimeler: Say Yasası, Klasik teori, Marksist iktisat, paranın işlevleri.

ABSTRACT

Say's law has been a subject of discussion between orthodoxy and heterodoxy in economic theory for a long time. Two issues are addressed in this paper. Firstly, the origins and the interpretations of Say's law in classical literature are investigated. In this part, it is argued that the impossibility of general glut is the key proposition of the Say's law. The second and the more important issue is whether the said proposition is valid for capitalism. The purpose of this study is to indicate, as is also specified by Marx, that the circumstances wherein Say's law applies is not capitalism, but a barter economy.

Key words: Say's law, classical theory, Marxian economics, functions of money.

GİRİŞ

Jean Baptiste Say'ın 1803 yılında yayımlanan A Treatise on Political Economy adlı eserinde yer alan ve daha sonra Say Yasası olarak genel kabul gören teorem iktisat teorisinde farklı yaklaşımlar arasında uzun süredir kendini yineleyerek süregelen tartışmada merkezi bir role sahiptir. Başka bir ifadeyle, formüle edildiği tarihten itibaren iktisat teorisinin en tartışmalı ilkelerinden biri olma özelliğini sürdürmektedir. Tartışma, esas itibarıyla krizlerin sistemin doğasından kaynaklanıp kaynaklanmadığı ile ilgilidir.

İktisat, bilimsel bir disiplin olarak krizlerle ilk kez ilgilendiği dönemde, krizlerin kapitalist sistemlerin iktisadi yapısıyla herhangi bir şekilde bağlantılı olacağı görüşünü reddetmiştir. Serbest iktisadi faaliyetlerin iktisadi yaşamda mükemmel bir uyumu gerçekleştireceği noktasından hareket eden Klasik iktisatçılar, krizlerin gerçekleşme olasılığını reddetmek zorunda kalmışlardır. Say, bu anlamda, kriz olasılığını reddeden doktrininin esas temsilcisi sayılabilir. Malların para ile değil mallarla satın alındığı ve paranın sadece mübadeleyi kolaylaştıran bir araç olduğunu belirten Say'e göre, bir ürünün sadece ortaya çıkışı bile, hemen o anda başka ürünler için satın alma olanağı yaratmakta ve mübadele işlemi tamamlandığında ürünlerin ürünlerle satın alındığı görülmektedir. Paranın bol olması veya kıt olması, ekonomik faaliyetleri etkilememektedir. Böylece paranın, özellikle de altın ve gümüş yataklarının keşfinin zenginlik ve iktisadi büyüme yaratacağı yönündeki Merkantilist öğretinin geçerli olamayacağı, Smith'den sonra Fransız bir iktisatçı tarafından ve bazı kaynaklara göre daha başarılı bir şekilde gösterilmiş oluyordu. Serbest piyasa sisteminin istikrarlı olduğu, dışarıdan bir müdahale gerekmesizin 'görünmez el' yardımıyla tüm sorunları gidereceği düşüncesini savunan Klasik yaklaşım, Say Yasası ile birlikte teorik anlamda önemli bir dayanağa kavuşuyordu. Malların mallarla satın alındığı ve paranın sadece mübadele işlevine sahip olduğu bir ekonomide, üretim, tüketim için sadece gerekli değil aynı zamanda yeterli koşulu sağlıyordu. Dolayısıyla, genel bir üretim fazlasının (veya eksik tüketimin) neden gerçekleşmeyeceği konusunda 'görünmez el' yerini Say Yasası'na bırakıyordu.

Genel bir talep yetersizliği olanaksızlığının, Say Yasası'nın tartışmasız temel önermesi olduğu söylenebilir. Önerme, derneşik arza kıyasla, genel bir derneşik talep eksikliğinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Arz artışının talep artışını beraberinde getireceği ve talep kaynaklı bir sorunun söz konusu olamayacağı ileri sürülmektedir. İktisat teorisinin odaklandığı konuların başında serbest piyasa ekonomilerinin istikrarlı olup olmadığı tartışması gelmektedir. İktisat okullarının sınıflandırılmasında bu kriter dikkate alındığında Say Yasası'nın nasıl yorumlandığı, başka deyişle kabul edilmesi veya reddedilmesi belirleyici rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Say Yasası, serbest piyasa ekonomisinin istikrarlı olduğunu ve iktisadi dalgalanmaların sistemin yapısından kaynaklanmadığını ileri süren Geleneksel yaklaşım olarak da adlandırılan Klasik, Neoklasik, Monetarist, Yeni Klasik vb. iktisat okulları tarafından tartışmasız kabul edilirken, bunun tam karşısında yer alan Marksist ve Keynesyen yaklaşımlar tarafından reddedilmektedir. Bu çalışma, Klasik iktisatçılar ve Marx'ın tartışmaları ile sınırlı tutulmuştur.

Literatürde farklı yorumlar yer aldığı için öncelikle Say Yasası'nın içeriğinin doğru analiz edilmesi önem taşımaktadır. Bu nedenle, çalışmada, Say'ın açıklamalarına önemli katkılar sunan Klasik

iktisatçıların görüşleri ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır. Gerek Say'ın gerekse Ricardo başta olmak üzere diğer Klasik iktisatçıların çalışmalarında, kapitalist üretim biçiminin takas ekonomisi koşullarına indirildiği görülmektedir. Üretimin tüketim amacıyla yapıldığı ve paranın sadece değişim aracına sahip olduğu varsayımları, Marx'ın eleştirisinin çıkış noktası olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın amacı, paranın önemli rol üstlendiği ve sermaye birikiminin hedeflendiği kapitalist üretim biçiminde Say Yasası'nın geçerli olmadığını gösterilmesidir. Marx'ın vurguladığı gibi, ürünleri satın almak için üretimin yapıldığı ve paranın mübadeleye aracılık etme dışında başka işleve sahip olmadığı bir ekonomide Say Yasası geçerlidir; ancak bu kapitalist üretim biçimi değildir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Say'ın açıklamalarından oluşmaktadır. Klasik iktisatçıların yorumları ve bu açıklamalara yaptıkları katkılar üçüncü bölümün konusudur. Dördüncü ve son bölümde Marx'ın eleştirileri analiz edilmektedir. Çalışmanın sonunda, genel bir değerlendirme yer almaktadır.

1. SAY YASASI'NIN KÖKENİ

Jean-Baptiste Say'ın 1803 yılında yayımlanan *A Treatise on Political Economy* adlı eserinin ön plana çıkan XV. bölümünde kendisine büyük bir ün kazandıran önemli doktrinini açıklamıştır: 'loi des débouchés' veya 'law of markets' (piyasalar yasası). İlk baskısında sadece dört sayfadan oluşan bu bölüm, tartışmalar üzerine daha sonra geliştirilmiştir. Law of markets (piyasalar yasası), Fransızca 'loi des débouchés' teriminin İngilizce literatürde genel kabul gören versiyonu olmuştur (Schumpeter, 1955: 615). Jonsson'a göre, 'loi des débouchés' teriminin daha doğru bir çevirisi 'law of market opening' veya 'law of vent' ('Mahreçler Yasası') olabilir (Jonsson, 1995: 147). Terim, Almanca literatürde ise 'Gesetz der Absatzwege' ('Mahreçler Yasası') olarak çevrilmiştir (Witte, 1989: 323).

Schumpeter, Say Yasası'nı tarihsel bir gelişmeyi örnek olarak açıklamaktadır. 1810 yılı başlarında İngiltere'nin ihracatının düşüş göstermesi karşısında Say, sorunun İngiltere'de aşırı üretimden değil, aksine İngiliz mallarını satın almak isteyen ulusların yoksulluğundan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Brezilya'yı örnek gösteren Say'e göre, İngiliz üreticilerin bu ülkeye mallarını ihraç etmekte zorlanmalarının iki nedeni olabilir: Ya İngiliz üreticiler Brezilya halkının satın almak istedikleri malları üretmemişler ya da Brezilya halkı İngiliz üreticilerin mallarına karşı teklif edecekleri veya İngiliz üreticilerin mallarının satın alınmasında kullanılacak gerekli parayı elde etmek için üçüncü ülkelere ihraç edecekleri ürünlere sahip değildir. Say'e göre, sorun İngiltere'nin fazla üretmesinden değil, Brezilya'nın eksik üretmesinden kaynaklanmaktadır (Schumpeter, 1955: 616). Sorun bazı malların aşırı üretilmesi değil, bu malların satın alınmasını sağlayacak başka malların eksik üretilmesi olarak tanımlanmaktadır.

Say'ın geliştirdiği teoreme göre, ülkeler mallara karşı ancak mal öderler ve bir ülkenin refahı da yoksulluğu da diğer ülkeye aynen yansır. Toplumların çıkarı, birbirine zarar veren bir çatışma politikası ile değil, birbirine yardım etmekle, dayanışma ile gerçekleşebilir. Klasik iktisatta serbest dış ticaretin faydaları üzerine Smith tarafından geliştirilen teori böylece Say'ın yazılarında da desteklenmektedir (Özgüven, 1987: 41). Say'ın iktisat bilimine yaptığı en önemli ve en özgün katkının 'mahreçler teorisi'

(theorie des debouches) olduğu söylenebilir. Say'ın kendisi de bu öğretiyeye gerek bilimsel gerekse yaşamsal anlamda büyük bir önem atfetmektedir. Say'a göre, mübadele ve mahreçler teorisi dünya politikasını da değiştirecek niteliktedir. Çünkü mahreçler teorisi, insanların ve halkların çıkarlarının birbiri ile çatışmadığını, aksine çakıştığını göstermektedir (Bergmann, 1895: 67). Modelde, üretim, piyasalarda sadece malların arzını arttırmakla kalmamakta, ayrıca genelde bu mallar için talebi de arttırmaktadır. Üretilen malların talep edilmesinde kullanılan 'fonları' yaratan bizatihi üretimin ('arzin') kendisidir: Mallar, 'son tahlilde' mallarla satın alınır; bu hem iç hem de dış ticarete böyledir (Schumpeter, 1955: 616). İnsanların kendi ürünleri ile gerçekleştirdikleri mübadele işlemi, bu ürünler için mahreç (Absatzweg) olanağı sağlamaktadır. Para burada sadece bir araç olarak görülmektedir. Satışları kolaylaştıran para değil, diğer ürünlerin fazla olmasıdır. Mübadele işlemi tamamlandığında ürünlerin ürünlerle satın alındığı görülmektedir (Bergmann, 1895: 68-69). Say, ünlü eserinde, konu ile ilgili görüşlerini açıkladığı XV. bölümde şöyle yazmaktadır:

Siz sadece para istediğinizi söylüyorsunuz; ben, sizin para değil, diğer malları istediğinizi söylüyorum. Gerçekten de siz parayı niçin istiyorsunuz? İşiniz için gerekli hammadde veya stok; ya da yaşamınızı sürdürmek amacıyla gerekli yiyecek maddelerini satın almak için değil mi? Nedeni ne olursa olsun, sizin istediğiniz para değil, fakat ürünlerdir. Kendi ürününüzü satarak elde ettiğiniz ve başka insanların ürünlerini satın almakta kullandığımız para, bir sonraki adımda aynı görevi diğer bir ticari işlemde gerçekleştirir ve bu böyle sonsuza kadar sürüp gider... Sonuç olarak, para sadece değerlerin (values) transfer edilmesine yarayan bir araçtır (Say, 1880: 56).

Say'ın bu tür açıklamalarını sık sık tekrar ettiği görülmektedir. Malthus ile girdiği polemikte üretimin önemini belirtmekte ve üretim sonucu yaratılan satın alma gücünün tüketim için belirleyici olduğunu belirtmektedir:

İktisatçılar, Adam Smith'den bu yana, tükettiğimiz nesnelere aslında onlar için ödediğimiz para ile satın almadığımız konusunda hemfikirler. Önce kendi ürettiklerimizi satarak paranın kendisini satın almak zorundayız... Satışın gerçekleşmesi ile ürün önce para ile takas edilir; daha sonra bu para tüketim nesnelere için mübadelede kullanılır. Böylece üretimin satın almayı gerçekleştiren bir olgu olduğu görülmektedir; insanların, kendilerinin veya sahip oldukları toprak ve sermaye araçları ile ürettikleri miktardan daha fazla mal almaları olanaksızdır (Say, 1821: 2).

Klasik teorinin en önemli özelliklerinden biri; yani paranın mübadele işlevi dışında başkaca işlevi olmadığı vurgulandığı bu alıntıda, ürünün önce para ile değiştirildiği ve satıştan elde edilen paranın kullanım değeri sağlamak için başka ürünlerle değiştirildiği üretim biçiminin dikkate alındığı görülmektedir. Mal-para-mal çevrimi olarak gösterildiğinde, birinci aşama mal-para, satışı, ikinci aşama

para-mal, satın almayı tanımlamaktadır. Sonuçta mal-mal ile mübadele edilmiştir. Böylece üretimin satın almayı gerçekleştiren bir olgu olduğu gösterilmektedir.

İnsanlar, başkalarının ürünlerini, ancak kendi ürünleri ile satın alabilir – satın alabileceğimizin değeri (value) üretebildiğimizin değerine eşittir; insanlar ne kadar fazla üretirse, o kadar fazla satın alacaklardır. Böylece başka bir sonuca ulaşmış oluruz: bazı ürünler satılmayıp elde kalırsa, bu diğer ürünler üretilmediği içindir; başka bir deyişle, ürünler için pazar olanağı sağlayan üretimin bizatihi kendisidir (Say, 1821: 3).

Tüketim için gerekli koşul üretimdir. Ancak Say bir adım daha ileri giderek, üretim artışının aynı zamanda doğrudan tüketim artışına yol açacağını belirtmektedir. Satın alabileceğimizin değeri üretebildiğimizin değerine eşit olduğu için, ne kadar fazla üretirsek, o kadar fazla satın alırız. Bazı ürünlerin satılmayıp elde kalması, bu ürünlerin aşırı üretildiği anlamına gelmez. Bu ürünlerin satılmamasının sebebi, başka ürünlerin eksik üretilmesidir. Diğer ürünler yeteri miktarda üretilmiş olsaydı, ürünlerin satılmaması söz konusu olmayacaktı. Aşırı fazla üretim ya da eksik tüketim yerine eksik üretim konusu ön plana çıkmaktadır. Say'ın kendi ifadesiyle, ürünlerin satın alınmasını sağlayan üretim, böylece aynı zamanda ürünler için talep olanağı yaratmaktadır (Say, 1880: 56). Başka bir yerde de 'ilk bakışta çelişkili gibi görünse de, aslında ürünlere kendi mahreçlerini, sürüm olanaklarını yaratan üretimin kendisi olduğu' belirtilmektedir (Say, 1830: 190). Say görüşlerini açıklamak için Fransa'yı örnek göstermektedir:

Aksi durumda, şu anda Fransa'da, acınası, sefil Charles VI. döneminden beş veya altı kez daha fazla miktarda malın alınıp satılması nasıl mümkün olabilirdi? Malların beş veya altı kat daha fazla üretildiği ve bunların birinin ya da bir diğerinin satın alınmasına olanak sağladığı yeterince aşikar değil mi? (Say, 1880: 56).

Fransa'da daha fazla miktarda malın alınıp satılması, üretimin aynı miktarda artması ile açıklanmaktadır. Üretim ve tüketim birlikte artmaktadır. Ancak burada tek yönlü bir neden sonuç ilişkisi söz konusudur. Yani üretim artışı tüketim artışının nedenidir; tersi değil. Üretim sürecinde artan satın alma gücü ile malların satın alınması ilişkisi paranın rolü ile açıklığa kavuşmaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki bir ürün üretilir üretilmez, hemen o andan itibaren ve kendi değerine tamamen eşit ölçüde olmak üzere, başka ürünler için bir piyasa yaratır. Bir üretici, bir ürünü tamamladığında, elinde bu ürünün değerinin azalmasını önlemek için, onu büyük bir istekle hemen satmak isteyecektir. Ama bu satıştan eline geçecek parayı da, bu sefer bu paranın değeri hiçbir işe yaramadan durup kalmasın diye, elinden çıkarmakta acele edecektir. Ancak parayı elden çıkarmanın yolu ise, bu para karşılığında başka bir ürün satın almaktır. Görülüyor ki bir ürünün sadece ortaya çıkışı bile, hemen o anda başka ürünler için bir sürüm (pazar) olanağı yaratmaktadır. Bu ise, iyi bir mahsulün neden sadece çiftçilerin değil, diğer tüm ürünlerin satıcılarının da yararına olduğunu açıklamaktadır. Mahsulün iyi olduğu

dönemlerde, her defasında, daha fazla satın alma işlemi gerçekleşir. Aksine, kötü bir mahsul, her türden satışlar için olumsuz ortam yaratır (Say, 1830: 194-195).

Malların para ile takas edildiği (mal-para) aşamayı, paranın mal ile takası (para-mal) izlemektedir. Yukarıdaki alıntıda iki noktanın altı çizilebilir: Birincisi, üretici bir ürünü tamamladığında, hemen satmak isteyecektir. İkincisi, bu satıştan eline geçecek parayı da, elinden çıkarmakta, yani para karşılığında başka bir ürün satın almak için acele edecektir. Paranın elde tutulma süresinin çok kısa olduğu, örneğin sifıra yaklaştığı kabul edildiğinde mal-para-mal çevrimi, doğrudan takas koşullarını tanımlayan mal-mal şeklinde gösterilebilir. Paranın kullanılmadığı takas ekonomisi ile paranın dolaşım aracı işlevine sahip olduğu ekonomi arasındaki farkın ortadan kalktığı görülmektedir. Başka bir deyişle, paranın varlığı mübadele sürecinin niteliğini hiçbir şekilde etkilememektedir. Parasal ekonomi koşulları ile malların mallarla doğrudan takas edildiği ekonomi arasında herhangi bir ayırım yapılmamaktadır. Para reel ekonomiyi etkilemez, para yansızdır. Para taşımanın, yani parayı elde tutmanın avantajının söz konusu olmadığı, aktif dolaşım aracı olarak para tutma süresinin sifıra yaklaşma eğiliminde olduğu bir ekonomide, eğer, mal arz eden herkes, ürünü için elde edeceği parayı, vakit kaybetmeden başka bir ürüne dönüştürme niyetinde ise, genel bolluk tasavvur edilemez (Macedo e Silva, 2004: 12). Para biriktirme eğilimi söz konusu olmamakta, insanların ellerindeki paradan en kısa zamanda kurtulmak istedikleri varsayılmaktadır. İnsanlar hemen satın almaksızın satmak istemeyeceği için üretim fazlası gerçekleşmemektedir (Denis: 1997, 331). Bu tür bir ekonomide bir ürün üretilir üretilmez, o andan itibaren, kendi değerine tamamen eşit ölçüde olmak üzere, başka ürünler için piyasa yaratır. Bir üretici bir ürünü üretilip sattığı anda söz konusu satıcı harcanabilir geliri olan bir alıcı haline gelir. Satın alabilmek için, önce satmak gerekir. Şöyle de söylenebilir; X'in arzı Y için talep yaratır, yani üretim tüketimin nedenidir, ya da başka bir ifadeyle, artan üretim, daha yüksek tüketim harcamasına sebep olur. Burada üretimin amacının tüketim olduğu varsayılmaktadır (Skousen, 2003: 58-59).

Say, genel bir üretim fazlası olacağını kabul etmiyor; ancak buna karşılık bazı mallar satılmayıp elde kalabilir, yani kısmi bolluk ortaya çıkabilir. Bu durum, üretimin 'yanlış yönlendirilmesi' ile açıklanmaktadır.

Ancak şu sorulabilir; eğer tüm bunlar doğruysa, piyasada bazı malların aşırı bol ve bunlar için mahreç bulmanın çok zor olduğu durumlar nasıl açıklanabilir? Bu arz fazlalığı olan mallar neden diğerleri ile mübadele edilememektedir? Belli bir malın kendine yönelik talebe oranla bir arz fazlalığı gösterdiği bu durum iki şekilde açıklanabilir; söz konusu mal aşırı derecede çok üretilmiştir ya da diğer malların üretimi azalmıştır.

Doğru açıklama; bazı malların üretimi azaldığı için, diğer malların aşırı üretimi söz konusudur. Daha klişe bir ifadeyle, insanlar daha az satın almıştır, çünkü daha az kazanmışlardır; ve daha az gelir elde etmeleri ise ancak iki şekilde mümkün olabilir: ya üretim araçlarının istihdam edilmesi konusunda sorun yaşamışlardır ya da bu araçlara yeteri miktarda sahip değillerdir (Say, 1880: 57).

Genel bolluk olasılığı reddedilirken, kısmi bolluk talep yetersizliği ile değil, arz eksikliği ile açıklanmaktadır. Başka bir çalışmada da ifade edildiği şekliyle, bir ekonomide satışların yetersiz, sönük (dull) olmasının sebebi, paranın değil, aksine diğer ürünlerin kıt olmasıdır (Say, 1880: 56). Bazı malların satılmayıp elde kalmasının nedeni, başka ürünlerin az üretilmesidir. Basit anlatımla: bazı insanlar daha az mal ve hizmet satın almışlardır; çünkü daha az gelir elde etmişlerdir. Daha az gelirin nedeni ise üretim araçlarının istihdam edilmesinde ortaya çıkan sorunlar veya gerekli üretim araçlarının yetersizliğidir (Bergmann, 1895: 71). Özetle, Say, satışların düşük olmasını bazı sektörlerde üretimin aşırı bol olmasına değil, başka sektörlerde üretimin yetersizliği ile açıklamaktadır. Böylece, kısmi üretim bolluğu, Say tarafından, kısmi üretim eksikliğine dönüştürülmektedir. A malının pazarda alıcı bulamaması durumunda, A malının fazla üretildiği söylenebilir; veya Say'ın düşünüş biçimiyle, tersinden A malının bedeli, eşdeğeri olan B,C vb. mallarından eksik üretilmiştir (Bergmann, 1895: 73).

Say'ın modelinde tarım, sanayi ve ticaret (commercial) sektörü olmak üzere üç kesimli bir ekonominin dikkate alınması, analizinin tutarlılığı açısından da önem taşımaktadır. Ticaret sektörü merkezi bir role sahiptir. Ticaret, malların bol olduğu bölgelerden tüketicilerin bulunduğu (yani malların kıt olduğu) bölgelere transfer edilmesi anlamına gelmektedir. Ticaret sektörü olmaksızın, üreticiler ve tüketiciler arasında böylesi bir bağlantı gerçekleştirilemez. Ticaret, malların mallarla mübadelesini kolaylaştırmaktadır. Ticaretin önemini vurgulayan Say, üretim faaliyetinin nesnelere, fayda sağlama özelliği kazandırdığını söyleyen ilk iktisatçı olma unvanını taşımaktadır. Say'e göre, malların arz edilmesi, başka mallardan fayda elde etmek amacıyla gerçekleşmektedir (Hopp, 2004: 3-4).

Yukarıdaki açıklamaların, kriz olasılığını reddeden Klasik teorinin özünü oluşturduğu söylenebilir. Malların mallarla mübadele edildiği ve malların diğer mallara olan talebi belirlediği bir ekonomide bir değişim aracı olarak paranın rolü alışverişi hızlandırmakla sınırlı olmaktadır. Hume ve Smith tarafından daha önce varılan ve Say tarafından geliştirilen bu sonuç, Merkantilist yaklaşımın yanlışlığını kanıtlayıcı bir buluş olarak görülmüştür (Barber: 1991: 72). Say'ın eserinin yayımlandığı 1803 yılından itibaren yoğun tartışmalar başlamıştır. Malthus'un eleştirilerine karşın Klasik iktisatçılar Say'ın teoremini savunmuş ve geliştirmişlerdir. Özellikle James Mill, Ricardo ve John Stuart Mill bu anlamda önemli katkılar sağlamışlardır.

2. SAY YASASI VE KLASİK TEORİ

İnsanların, kendi bireysel çıkarları doğrultusunda faydalarını maksimize etmeye çalışırken, içinde yaşadıkları toplumun da refahının yükseleceğini belirten Smith başta olmak üzere Klasik iktisatçıların temel tezi, tam rekabet koşullarında, serbest piyasa ekonomisinde kaynakların tam olarak kullanılıp, kendiliğinden dengeye ulaşacağıdır. Ücret ve fiyatlar esnek olduğu sürece, her zaman tam istihdam düzeyinde genel dengeye ulaşacağı varsayılır (Ardıç, 2011: 60). Burada, Say'ın 'İncelemesi'nde açıklandığı gibi, arz fazlası ya da talep eksikliği anlamında iktisadi bir soruna kapalı analiz söz konusudur. Keynes, Genel Teori'nin Fransızca baskısına yazdığı önsözde, Say Yasası'nın 'eski' Teorinin, yani Klasik iktisat teorisinin esas öğretisi olduğunu belirtmektedir (Martin, 2004: 1).

Say Yasası olarak adlandırılan doktrinin aslında kim tarafından geliştirildiği de literatürde tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Baumol, Say Yasası'nı kimin icat ettiği sorusunu, Agatha Christie'nin Murder on the Orient Express romanına atfen, belki de herkes diye cevapladıktan sonra, yine de Smith'in (birçok konuda olduğu gibi) bu yasanın da selefi olabileceğini belirlemektedir. Treatise adlı eserinin 1814 yılında yayımlanan ikinci baskısında Say, 1803 basımındaki ilk formülasyonunu geliştirerek daha bütünlüklü bir açıklamada bulunmuş ve talep yetersizliğinin iktisadi durgunluğun bir açıklaması olduğu görüşünü açıkça reddetmiştir. Baumol'a göre, burada geliştirilen görüşler, Say Yasası'nın asıl mesajı olarak değerlendirildiğinde, yasa ile ilgili tartışmaların atasının gerçekte Smith olduğu kabul edilmelidir (Baumol, 1999: 200-202). Kates ise Piyasalar Yasası'ndan Say Yasası olarak bahsedilmesine rağmen yasanın talep eksikliği olasılığının reddedilmesini ifade eden esas önermesinin mucidinin gerçekte Say değil, James Mill olduğunu iddia etmektedir (Kates, 1997: 196).

Say Yasası'nın kökenine göz atıldığında Klasik iktisatta nasıl bir merkezi role sahip olduğu görülmektedir. Onsekizinci yüzyılın önemli meselelerinden biri paranın, özellikle de altın ve gümüş yataklarının keşfi ve dış ticaret fazlasının zenginlik ve iktisadi büyüme yaratacağı yönündeki merkantilist öğretiydi. Periyodik ekonomik krizler ve depresyonlar sırasında insanlar sürekli para kıtlığından yakınıyorlardı. İktisadi sorunların çözümü gayet basit görünüyordu – daha çok para bul ve harca. Böylece durum düzelebilirdi (Skousen, 2003: 58). Say, bu para-kıtlığı doktrinine karşı çıkararak, talebi yaratanın para değil, mal ve hizmet üretimi olduğunu ileri sürdü. Paranın yalnızca bir değişim aracı olması ve para kıtlığının ekonomik bunalımın gerçek sebebi olarak görülmemesi Klasik teorinin en önemli önermelerinden biridir. Say ve diğer klasik iktisatçılar, altın dolaşımını esas alan merkantilist öğretinin aksine, ulusal refah için ekonomide reel sektörün birinci derecede önem taşıdığını vurgulamışlardır. Klasik iktisatçılar, ayrıca söz konusu yasanın önemli önermelerinden biri olarak görülen tasarrufun yurtiçi ürünler için talebi düşüreceği görüşünü reddetmişlerdir. Son olarak Say, Ricardo ve James Mill, Smith'i takip ederek servet artışının önündeki başat engelin genel bir talep yetersizliği olduğu düşüncesine karşı çıkararak, esas sorunun üretim konusunda yetersizlik ve isteksizliğin olduğunu ileri sürmüşlerdir (Baumol, 1999: 196).

Say Yasası'na önemli katkılar sağlayan iktisatçılardan James Mill'in yazılarında malların üretiminin bizatihi kendisinin genel olarak üretilmiş mallar için pazar sağladığı vurgulanmaktadır. Ancak üretilen mallar birbiri ile uyumlu olmalı; yani mallarını satışa sunan bir kimse, aynı zamanda, kendi ihtiyacını karşılayacak malları da piyasada bulabilmelidir. Bazı alanlarda mallar aşırı bol iken başka alanlarda eksik olabilir. Ama bir bütün olarak gözlendiğinde, bir halkın talebi mevcut mallar ile her zaman aynı büyüklüktedir. James Mill'in yaklaşımında bir halkın talebi bu halkın satın alma gücünden başka bir şeyi ifade etmemektedir. Halkın satın alma gücü ise, bir yıl içinde gerçekleştirilen üretimin toplam tutarı olarak tanımlanmaktadır. Halkın talep ettiği miktarın büyüklüğü her zaman arz edilen miktar ile örtüşmektedir. Yıllık üretimin her bir küçük parçası toplumda birilerinin gelirini oluşturmaktadır. Gelirin tamamı tüketim malları veya yatırım malları (sermaye) alımında kullanılmaktadır. Sermaye ya işçilere ücret olarak ödenir ve dolayısıyla doğrudan gıda veya diğer zorunlu ihtiyaçlar için harcanmış olur ya da hammadde alımında kullanılır. Böylece bir ülkenin yıllık tüm ürünü satın almak için kullanılmış

olmaktadır. Toplam ürünün büyüklük derecesi, James Mill'e göre, herhangi bir dezavantaj yaratmamaktadır (Bergmann, 1895: 83). James Mill, bir yılda üretilen tüm malların, aynı dönemde (verimli veya verimsiz, her durumda) tüketileceğini ileri sürmektedir. Tüketim, üretim ile eşit şekilde (coextensive) artmaktadır. Ayrıca, bir kişi sadece ihtiyacını karşılamak için üretim yapar. Mill'in teoremi, bir halkın herhangi bir zaman diliminde arzının talebine eşit olması anlamına gelmemektedir; vurgulanmak istenen, bir halkın tüm mallara olan talebinin büyüklüğünün bir bütün olarak, tüm malların arzının büyüklüğüne bir bütün olarak eşit olduğudur. Sonuç olarak, üretim talebe kıyasla hiçbir zaman daha hızlı olamaz. Üretim, yalnızca bir sebeptir, yani talebin biricik sebebidir. Talep yaratmayan bir üretim, asla bir arz yaratmaz. Üretim her ikisini aynı zamanda ve aynı büyüklükte yaratmaktadır. Arz ve talep son tahlilde özdeş olduğu için, bir anda bir maldan iki kat veya üç kat daha fazla üretilirse, sadece genel (bütün) arz değil, aynı zamanda genel (bütün) talep de aynı oranda artış gösterir. Genel bir aşırı üretimin olanaklı olmadığı konusunda James Mill'in Say'a göre daha iddialı olduğu görülmektedir. Say, ürünler ürünlerle satın alındığı için üretimin genel anlamda piyasa için hiçbir zaman çok fazla olamayacağını ileri sürmüştür. James Mill ise arz ve talebin özdeşliğini başlangıç noktası olarak ele almaktadır (Bergmann, 1895: 87-90).

Üretim bolluğu tartışmasına dahil olan ve Say'i destekleyen önemli bir diğer isim de David Ricardo'dur. Ricardo, Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri adlı eserinin XXI. Bölümünde Smith'in, sermaye birikiminin kârlarda düşmeye yol açacağı görüşünü, Say tarafından geliştirilen piyasa yasasına atıfta bulunarak eleştirmektedir. Smith'e göre, sermayede meydana gelen ve ücretleri yükselten artış, kârları azaltma eğilimindedir. Çünkü bir ülkede çeşitli üretim dallarının hepsinde sermaye artışı olursa, bunlar (sermaye) arasındaki rekabet doğal olarak sermayenin kârını azaltacaktır (Ricardo, 2007: 251). Ricardo, sermaye arttığı zaman sermayeden etkilenecek olan işin de aynı oranda artacağını Smith'in göremediğini, oysa, Say'ın, talebin sadece üretimle sınırlı olduğunu belirterek, bir ülkede ne miktarda olursa olsun tüm sermayenin kullanılacağını en iyi şekilde gösterdiğini yazmaktadır. Ricardo şöyle devam etmektedir:

Hiç kimse tüketme ya da satma düşüncesinden daha başka bir nedenle üretim yapmaz ve hiç kimse kendisine ya derhal yararlı olacak ya da geleceğin üretimine katkıda bulunacak bir başka metayı satın alma niyetinden başka bir niyetle satış yapmaz. O halde kişi üretim yaparak ya kendi mallarının ya da bir başka kişinin mallarının müşterisi ve tüketicisi olur. Kişinin, gözünü diktiği hedefe ulaşmak için, yani diğer mallara sahip olma amacını gerçekleştirebilmek için, hangi metaları en avantajlı şekilde üretebileceği konusunda uzun süre yanlış bilgiye sahip olabileceği de sözkonusu değildir; kişinin talep olmayan bir metayı üretmeye devam etmesi olası değildir.

O halde, herhangi bir ülkede temel gereksinmelerin fiyatında meydana gelen bir artış nedeniyle ücretler çok fazla yükselmediği ve bunu takiben sermayenin kârı birikim dürtüsünü ortadan kaldıracak kadar azalmadığı sürece, üretken olarak kullanılacak sermaye birikiminin sınırı yoktur (Ricardo, 2007: 252).

Üretimin amacı, diğer mallara sahip olmaktır. Bu nedenle, hangi malların üretilmesi gerektiği konusunda bilgi sorunu söz konusu olamaz. İnsanların talep olmayan bir metayı üretmeye devam etmesi olası değildir. Literatürde önemli bir yer tutan ve piyasaların işlemlerini engelleyen 'koordinasyon yetersizliği' olarak adlandırılan sorun ortaya çıksa bile uzun sürmeyecektir. Gerekli bilgilerin piyasadan elde edileceği varsayılmaktadır. Ricardo'ya göre ayrıca sermaye birikiminin kârlarda düşmeye yol açması, ücretlerin artıp artmayacağına bağlıdır. Ücretlerin artıp artmayacağı ise uzun dönemde işçilerin tükettikleri gıda ve temel gereksinimlerin üretiminin kolay olup olmadığına bağlıdır. Temel gereksinimlerin maliyeti artmadığı sürece ücretler artmamakta ve dolayısıyla sermaye birikimi kârlarda düşme eğilimine yol açmamaktadır. Smith'in, sermaye birikiminin kârlarda düşmeye yol açacağı görüşü doğru değildir. Klasik iktisat teorisinin piyasaların kendiliğinden sorunsuz bir şekilde işleyeceği önermesi Say'ın katkıları ile daha da sağlam temellere dayandırılmaktadır. Mallar, ya başka malları satın almak için ya da geleceğin üretimine katkı sağlamak amacıyla üretilir. Dolayısıyla genel bolluk ortaya çıkmaz:

Kişi tatmin edilmesi gereken ihtiyaçları bulunduğu sürece daha fazla meta talep edecek ve elinde ihtiyaç duyduğu mallarla değiştirilmek üzere yeni değer bulunduğu sürece, talep, efektif talep olacaktır. Her yıl 100.000£. kazanan bir kişiye 10 bin pound verdiğinizde bu parayı sandığa kilitlemeyecektir; ya harcamalarını 10.000£. arttıracak, ya parayı üretken şekilde kullanacak ya da parayı üretken amaçla kullanacak bir başka kişiye ödünç verecektir. Her üç durumda da farklı nesnelere yönelik de olsa, talep artış gösterecektir. Kişi harcamalarını arttırırsa, efektif talebi... tüketim yönelecektir; 10.000£. parayı üretken olarak kullanırsa... yeni emekçilere iş yaratacaktır ve her halükarda talep oluşmuştur (Ricardo, 2007: 252-253).

Paranın sandığa kilitlememesi, atıl para talebinin söz konusu olmadığı anlamına gelmektedir. Para sadece işlem amaçlı talep edilir. Ricardo'da da paranın işlevinin, genel bolluk olasılığının reddedilmesinde belirleyici olduğu görülmektedir. Para ya tüketim ya da yatırım için kullanılır ya da başkasına borç verilir. Paranın o ya da bu şekilde harcanması, üretilen mallara talep artışı yarattığı için genel bolluk olasılığı söz konusu olamaz.

Ricardo'nun dünyasında, her satış bir satın almaya tekabül etmektedir. Dolayısıyla, üretim ve yatırım için efektif talep yetersizliği nedeniyle herhangi bir kısıtlama söz konusu olamaz. Malların satışı ile elde edilen parasal gelir atıl olarak tutulmaz; çünkü atıl paranın insanlara fayda sağlamadığı varsayılmaktadır (Sardoni, 1991: 221-222). Ricardo, insan ihtiyaçlarının iki farklı türünü, gıda ve zorunlu tüketim malları ihtiyacı ile yaşamı daha da konforlu hale getiren mallara duyulan ihtiyacı ayrı değerlendirmektedir. Buna göre birinciler, yani temel gereksinimler sınırlı iken, diğerleri sınırsızdır (Diehl, 1924: 314). Bu isteklerin tamamını ya da bir kısmını gerçekleştirmek için gerekli olanakları sağlayan tek şey üretim artışıdır.

Üretimler, daima üretimlerle ya da hizmetlerle satın alınır; para, yalnızca değişimin gerçekleştirildiği araçtır. Belli bir metanın çok fazla üretilebilmesi mümkündür ve

piyasada öylesine büyük bir bolluk meydana gelebilir ki, bu metanın üretilebilmesi için harcanan sermaye karşılanamayabilir. Ancak bu durum her meta için söz konusu olamaz: Mısır talebi, mısır yiyecek olan ağızlarla, ayakkabı ve paltoya talep ise bunları giyecek olan kişilerle sınırlıdır. Toplumda ya da toplumun bir bölümünde, tüketilebilecek ya da tüketilmek istenecek kadar mısır, şarap ve ayakkabı olabilir, ama aynı şey doğa ya da el emeğinin ürettiği her meta için söz konusu değildir. Bazı kişiler, elde edebilseler daha fazla şarap tüketebilirler. Yeterli şaraba sahip olan kişiler ise mobilyalarının miktarını arttırmak ya da kalitesini iyileştirmek isteyebilirler. Yine bazı kişiler bahçelerini süslemeyi ya da evlerini genişletmeyi düşünebilirler. Herkesin gönlünde bu isteklerin tamamını ya da bir kısmını gerçekleştirmek yatar. Bunu gerçekleştirmek için gerekli olan tek şey, gerekli olanaklara sahip olmaktır ve bu olanakları üretim artışından başka hiçbir şey sağlayamaz. Gıda ve temel gereksinimleri karşıladıktan kısa bir süre sonra, en çok arzu duyduğum ya da bana en çok yarar sağlayacak olan eşyaların bazılarını elde edebilmemi sağlayacak işçilere ihtiyaç duymaya başlarım (Ricardo, 2007: 253-254).

Belli bir metanın çok fazla üretilebilmesi mümkündür. Ancak bu durum her meta için söz konusu olamaz. Kısmi bolluk olasılığı kabul edilirken, genel bolluk olasılığı reddedilmektedir. Özellikle temel ihtiyaç mallarının üretimi söz konusu ise bunların üretim miktarları ihtiyaca kıyasla oldukça fazla olabilir. Çünkü, örneğin mısır talebi, mısır yiyecek olan ağızlarla, ayakkabı ve paltoya talep ise bunları giyecek olan kişilerle sınırlıdır. Ancak aynı şey doğa ya da el emeğinin ürettiği her meta için söz konusu değildir. Bu nedenle, diğer mallara olan gereksinimler sınırlı olmadığı için temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra, sınırsız sayılan bu gereksinimlerin giderilmesi amaçlanır.

Ricardo'nun ayrıca arzın talebe uyumunu da dikkate aldığı görülmektedir. Bu anlamda, üretim hatalı yönlendirilmiş ise, aşırı üretim gerçekleşebilir; özellikle temel ihtiyaç mallarının üretimi ihtiyaca kıyasla oldukça fazla olabilir (Diehl, 1924: 314). Ancak böyle bir durum genel ilkenin yanlışlığını göstermediği gibi çok sık karşılaşılan bir gelişme de değildir:

Herkes, lüks mal kullanımından vazgeçerek sadece biriktirme amacına yönelirse, üretilen temel gereksinimlerin bir bölümünün derhal tüketilememesi söz konusu olabilir. Son derece sınırlı sayıda mal için gerçekten de genel bir bolluk meydana gelebilir ve bu malların daha fazla üretilmesi için talep bulunamayacağı gibi, bunların üretiminde daha fazla sermaye kullanılabilmesine yol açacak kâr da olmayabilir. Böyle bir durumun meydana gelebileceğini kabul etmek, genel ilkenin geçerliliğine kuşku düşürmez. Örneğin İngiltere gibi bir ülkede, tüm emek ve sermayenin yalnızca temel gereksinimlerin üretimine ayrılması gibi bir eğilim olabileceğini varsaymak zordur (Ricardo, 2007: 254).

Üretim artışı her zaman talebin de artması ile sonuçlanacaktır. Kâr getirdiği sürece, üretim, talep yanlı bir kısıtlamayla karşılaşmaz. Kârlardaki düşme ise yalnızca ücretlerdeki yükselmeyle açıklanmaktadır. Ücretlerin yükselmesinin gerisinde yatan tek neden olarak gösterilen gıda ve temel gereksinme sağlanması zorlaşmadığı sürece üretim artışı hiçbir engelle karşılaşmaksızın sürebilir. Üretim, talep artışına yol açmaktadır. Arz ve talep arasındaki ilişki birinciden ikinciye doğrudur.

James Mill'in Piyasalar Yasası'nın mucidi olduğunu iddia eden Kates, resesyonlar ve işsizliğin talep yetersizliğinden kaynaklanmadığını çıkış noktası olarak alan J.S. Mill'in açıklamalarının, 19. yüzyılda yasanın Klasik yaklaşımda genel kabul edilen yorumu olduğunu belirtmektedir (Kates, 2005: 54-55). Principles of Political Economy kitabında, "...malların satın alımında kullanılan ödeme aracı nedir? Çok basit olarak yine mallardır" açıklamasında bulunan J.S.Mill şöyle devam etmektedir:

Bir kişinin, başkalarının ürettiklerini satın almada kullanacağı ödeme aracı, sahip olduğu kendi ürünüdür. Tüm satıcılar, kaçınılmaz olarak ve kelimenin tam anlamıyla (ex vi termini) satın alıcıdırlar. Ülkenin üretken güçlerini bir anda iki katına çıkarabilseydik, tüm pazarlarda malların arzını da iki kat arttırmış olurduk; aynı zamanda satın alma gücü de iki katına çıkardı. Herkes için talep, tıpkı arz gibi, iki kat artmış olurdu: Herkes, mübadelede iki kat daha fazla teklif edebileceği için, iki kat daha fazla satın alabilecektir (J.S.Mill 2006: 94).

Malların mallarla satın alındığı bir ekonomide, satış aynı zamanda satın alma anlamına gelmektedir. Üretim artırılması her zaman kendisine denk bir satın alma ve tüketme olanağı artışı ile sonuçlandığı için aşırı üretimimin gerçekleşmesi mümkün değildir (Maas, 2012: 305). Satın alma gücü iki katına çıktığında, talebin de iki kat artacağı, arzın kendi talebini yaratacağı anlamına gelmektedir.

Kates'e göre, J.S. Mill'in görüşlerinin temelinde, tüketim düzeyindeki azalmanın, üretim seviyesinin düşmesi konusunda kesinlikle doğru bir açıklama olamayacağı yatmaktadır. Üretim seviyesinin düşmesinin nedeni, üretimin yapısının tüketimin yapısına uyum sağlamadığı üretim sürecindeki orantısızlıktır. Mallar uygun oranlarda üretildiği sürece talep yetersizliği gerçekleşmez. Üretim talebe uyumlu ise üretilen her şey bir piyasa bulur. Başka bir deyişle, üreticilerin 'hesap hatası' ('miscalculation'), malların satılmamasına yol açmaktadır (Kates, 2005: 54-55). Üretilen malların satılmayıp elde kalması, üreticilerin piyasada talep koşullarını dikkate almadan hareket etmeleri ile açıklanmaktadır.

Ürünün ürün için pazar yarattığı (makes) ve bir ülkede ülkenin tüm servetini (wealth) satın almak için yeterli servetin (wealth) mevcut olduğu yeterince anlaşılmalı; ancak parası (means) olanların talebi (wants) ve talebi (wants) olanların ise parası (means) olmayabilir. Tüketim isteği olanlarda para olmaması ve parası olanlarda tüketme isteğinin olmaması, üretilen ürünlerin bir kısmını pazar bulamamasına yol açabilir... Belirli malların miktarı, satın alma gücüne sahip olan kişilerin talep ettiklerinden daha fazla olabilir ve ayrıca bu durum teorik olarak tüm mallar için de söz konusu olabilir... Üretici, doğru şey (thing) yerine yanlış şeyi

üretmiştir. Örneğin ekmek ihtiyacı olan üretici, herkesin yeterli miktarda temin edebildiği saatleri üretmiştir... üreticinin görevi (business), gerçekleştirdiği arzın talebini öngörmek olmalıdır (J.S.Mill 2006: 95).

Genel aşırı üretim olanaksız iken ürünlerin bir kısmının pazar bulamaması, yani kısmi üretim fazlası muhtemeldir. Kısmi üretim fazlasının sebebi ise talep edilen mallar ile arz edilen mallar arasındaki uyumsuzluktur. Başka bir ifadeyle, üretici toplumdaki ihtiyacı doğru tahmin edememiştir. Talep yetersizliği aşırı üretimle değil, üretimin talebe uyumlu olmaması ile açıklanmaktadır. Say'ın da belirttiği gibi: "Kısmi bir fazlalığın sebebi, üreticinin talebin doğası ve büyüklüğü (the nature and extent of demand) konusunda yanılmasıdır" (Say, 1821: 59). Üreticiler piyasanın talep koşullarını doğru tahmin ettikleri sürece talep yetersizliği ve durgunluk mümkün değildir. J.S. Mill, ayrıca, genel aşırı arz veya mal bolluğunun olanaksızlığını göstermeye çalışırken tasarrufun bu durumu değiştirmeyeceğini ileri sürmektedir. Tasarruflar, yatırım harcaması için kullanılmakta ve böylece satın alma gücünü arttırmaktadır.

Peki insanlar tasarrufları ile ne yaparlar? Tasarruflar üretken alanlarda kullanılır; yani insanlar tasarruflarını işgücünün istihdamı için harcarlar. Başka bir anlatımla, sahip oldukları satın alma gücü fazlasını çalışan sınıfın (employing labour) yararına olacak şekilde kullanırlar.... lüks veya zorunlu mallarının üretiminde istihdam yaratılır. Sonuç olarak, çalışan sınıflar bu zorunlu veya lüks malları talep etmeye devam etmese dahi, ücretler arttığında daha az çalışarak yine de bu durumdan yarar sağlayacaklardır; böylece bu defa ise aşırı üretim (ki bu durumda teorik olarak mümkündür) işgücü yetersiz olduğu için gerçekleşmeyecektir. Dolayısıyla, sorunu hangi bağlamda, ele alırsak alalım, yani en özel durumları dikkate alsak dahi genel aşırı üretim teorisi manasızlık (absurdity) ifade etmektedir (J.S.Mill, 2006: 96).

Satın alma gücünün, harcanmayıp tasarruf edilmesinin, işgücünün istihdamını arttıracakını ve böylece işçilerin satın alma gücünün artacağını ileri sürülmektedir. Çalışan sınıfların doyum noktasına ulaşmadığı varsayımı altında (ki bu Mill'e göre gerçekçi bir varsayımdır) üretim artışı tüketim artışını beraberinde getirecektir. Buna karşılık çalışan sınıfların üretilen mallara talebi artmasa bile yine de aşırı üretimden söz edilemez. Çünkü çalışan sınıflar ücretler arttığında daha az çalışarak yine de bu durumdan yarar sağlayacaklardır. Sonuç olarak, en özel durumlar dikkate alınsa dahi genel aşırı üretim teorisi kabul edilemez.

İktisadi düşünceler tarihindeki yeri daha çok Klasik nüfus analizine yaptığı katkıya dayanan Malthus'un, aynı zamanda Ortodoks Klasik öğretinin cephelerinden birinde önemli bir ayrılık gerçekleştirmesiyle ön plana çıktığı görülmektedir. Klasik iktisat yaklaşımına mensup çağdaşları ile ihtilafa düştüğü ana husus, piyasanın kendi kendine düzenleyici özelliklere sahip olduğu konusuydu (Barber, 1991: 71). Keynes Malthus'un, Ricardo'nun efektif talep yetersizliğinin olmayacağını ortaya koyan doktrinine şiddetle karşı çıktığını, ancak bu karşı çıkışın bir işe yaramadığını yazmaktadır. Çünkü

Malthus, efektif talebin neden ve nasıl yetersiz ya da fazla olabileceğini yeterli biçimde açıklayamadığından, alternatif bir yapı kurmada başarılı olamamıştır (Keynes, 2008: 37).

Malthus, aşırı üretim veya talep yetersizliği konusundaki görüşlerini Principles of Political Economy adlı eserinde Kitap II, Bölüm I, Kısım 3'de açıklamaktadır. Malthus, bu bölümün hemen başında, daimi bir sermaye artırımını olmadan servetin (wealth) artırlamayacağını yazmaktadır (Malthus, 1836: 218). Malthus'a göre, sermayenin yeniden üretimi ancak kapitalist sınıfın tasarrufu ile gerçekleşebilir. Kapitalistler, sermayenin yeniden üretimi için gerekli olan miktara kıyasla gelirlerinin daha büyük kısmını tasarruf ettiklerinde üretken emek miktarının artırılması yoluyla ortaya çıkan mal miktarlarındaki artışın yeterli pazar bulması mümkün olmayacaktır. Malların pazar bulması, satılması, ancak fiyatların üretim maliyetlerinin altına düşmesi veya kârların düşmesi sonucunda tasarruf arzusu ve imkânının azalması durumunda söz konusu olabilir (Diehl, 1924: 319). Başka bir ifadeyle, kapitalistler tasarruf yaptıklarında, tasarruf edilen gelirin sermayeye dönüşmesi sonucu elde edilen fazladan kârlar yeterli talep yaratmayacaktır.

Ancak daha önce gösterildiği gibi, üretici bir işte istihdam edilen kişilerin doğurduğu tüketim ve talep, sermayenin birikimi ve istihdamı için hiçbir zaman yeterli bir itici güç ortaya koyamazlar; ve kapitalistlerin kendilerine gelince, bunlar toprak sahiplerinden (landlords) ve daha başka zengin kişilerden oluşmaktadır; ve bunların tutumlu olmaya karar verdiği, günlük haz ve lükslerinden kendilerini yoksun kılarak, sermayelerine eklemek üzere gelirlerinden tasarruf yapmaya karar verdiği varsayılmaktadır. Bu koşullar altında, üretken işçi sayısının artışıyla elde edilecek artan mal miktarının, o çapta (belki de ürünlerin değerini üretim masraflarının altına düşüren) bir fiyat düşüşü olmaksızın, ya da en azından tasarruf arzusu ve gücünü azaltan bir kâr düşüşü olmaksızın alıcı bulması olanaksızdır (Malthus, 1836: 218).

Tasarruflarda meydana gelen artış daha çok üretken emeğin istihdamına ve dolayısıyla üretim artışına neden olmakta, ancak bu üretim fazlası Say Yasası'nın öngördüğü şekilde alıcı bulamamaktadır. Zira bu fazladan emeğe ödenen ücretler, fazla ürün değerinin ancak bir kısmını temsil etmekte, yani yeterli talep oluşturmamaktadır. Tasarrufların sermayeye dönüşmesi yoluyla elde edilecek kârların da ücretlilerinkine eklenen bir yeni satın alma gücü oluşturacağını dikkate alan Malthus, bu fazladan kârların yeterli talep yaratmayacağını düşünmektedir (Denis, 1997: 355). Malthus, ayrıca bazı mallarda aşırı üretimin olabileceği, ancak genel aşırı üretimin olanaksız olduğu görüşüne de karşı çıkmaktadır.

Bazı önemli yazarlar, belirli malların bolluğunun sözkonusu olabileceğini, buna karşılık genel bolluğun mümkün olamayacağını savunmaktadırlar; çünkü bunlara göre... bir ürün arzının bol olması diğer bazı ürünlerin arzının eksik olduğunun kanıtıdır ve genel fazlalık (excess) olanaksızdır. Bay Say, değerli ekonomi politik çalışmasında malların üretiminin tüketimi uyumlu şekilde arttırdığını ileri sürmektedir. Bu doktrin, genelde geçerli kabul edilse de bana göre tamamen

temelsizdir (unfounded) ve ayrıca arz ve talebi düzenleyen (regulate) önemli ilkelerin tam aksini iddia etmektedir. Malların her zaman mallarla mübadele edildiği doğru değildir. Malların büyük bir bölümü doğrudan üretken emekle ya da kişisel hizmetlerle mübadele edilir (Malthus, 1836: 218-219).

Malthus'un itirazının temelinde, malların mallarla mübadele edildiğinin doğru olmadığı yatmaktadır. Malların en azından büyük bölümü, emekle mübadele edilmektedir. İşçiler, malları satın almak için sadece emek arz edebilir. Malthus'a göre, bu yeni doktrinin esas temsilcileri Say, James Mill ve Ricardo malları, birbirleri ile karşılaştırılabilir matematiksel değerler veya aritmetik büyüklükler olarak ele almışlardır. Gerçekte ise mallar, tüketim nesnesi olarak tüketicilerin sayısı ve ihtiyaçları ile bağlamında incelenmelidir.

Olması gerektiği gibi, malları tüketici sayısı ve ihtiyaçları ile karşılaştırdığımızda, değişmeyen (stationary) tüketici sayısı ve tutumluluk (parsimony) nedeniyle talebin azalması söz konusu olduğunda üretimin büyük miktarda artması, emek miktarı ile hesaplanan değer önemli ölçüde düşmesine sebep olacaktır. Öyle ki aynı ürün önceki gibi aynı miktarda emek maliyetine sahip olmasına rağmen aynı miktarda emek elde edemeyecektir. Sermaye biriktirme gücü (power of accumulation) ve sermaye biriktirme güdüsünün (motive) her ikisi de ciddi ölçüde kontrol edilmekte, daha doğrusu frenlenmektedir (Malthus, 1836: 219).

Malthus, problemin daha fazla gelir elde etme eğilimi olduğuna inanmaktadır. Kapitalistler, sermaye biriktirme tutkusuna kapılırlar ve kârların çoğunu tüketim ya da kişisel hizmetlere harcayacak ne eğilimleri ne de zamanları vardır. Kapitalistler gelirlerinin tümünü harcamadıklarında efektif talepte bir yetersizlik olacaktır. Problemin çözümü, gelir bölüşümünü değiştirecek politikalar izlemektir (Hunt, 2005: 124-126). Özetlemek gerekirse, refah döneminde zenginler, gelir artışının büyük kısmını tasarruf ederler. Tasarrufun yatırımlara yöneltilmesiyle, piyasaya yeni mallar gelir. Fakat gerek işçi sayısının sınırlılığı, gerek tüketim alışkanlıklarını değiştirmenin zaman gerektirmesi dolayısıyla, tüketim talebi yeterli süratte artmaz; piyasada aşırı mal bolluğu doğar. Zenginlerin tasarrufu, efektif talep yetersizliğine yol açar; sistem durgunluğa girer (Kazgan, 2006: 103). Çözüm olarak, verimsiz harcamaların teşvik edilmesi ve böylece satın alma gücünün artırılması önerilmektedir. Zenginlerin, özellikle toprak sahiplerinin, hizmetçilerin sayısını arttırmaları dışında, devlet, iş yaratmak için bayındırlık alanında harcama politikası uygulamalıdır (Barber, 1991: 75-76). Genelde serbest ticaret yanlısı ve devlet kısıtlamalarına muhalif bir kişi olan Malthus genel bolluk analiziyle Klasik geleneğin ana görüşünden uzak düşmektedir (Barber, 1991: 78).

Klasik iktisatçılar, Say Yasası'nı genel aşırı üretim olasılığının mantıksal olarak reddedilmesi anlamında yorumlamışlardır. Malthus ve Chalmers hariç, genel aşırı üretimin geçici olduğu konusunda hemfikir olan Klasik iktisatçılara göre, Say Yasası, serbest piyasa ekonomisinin kendi içsel mekanizmaları aracılığıyla bir eğilim olarak tam kapasitede çalışacağına açıklaması olarak görülmektedir (Blaug, 1997: 231-232). Belki, arzın yapısı ile talebin yapısı (structure) çakışmayabilir ve bu nedenle bazı

sektörlerde aşırı arz ve diğerlerinde eksik arz söz konusu olabilir; ancak bütün olarak ekonominin derneşik (aggregate) arzı derneşik (aggregate) talebine eşittir. Bir başka deyişle, derneşik arza kıyasla, genel bir derneşik talep eksikliği mümkün değildir (Keen, 2003: 200).

3. MARX'IN YORUMU

Marx'ın sisteminde Say Yasası ancak takas ekonomisi için geçerli kabul edilebilir. Bu anlamda, Say Yasası'nın geçerli olduğu koşullar, kapitalist ekonomi koşulları değildir. Klasik iktisatçıların hatası, kapitalist üretim biçimi yerine takas koşullarının dikkate alınması olmuştur (Keen, 2003: 200). Dolayısıyla, Marx'ın analizinde, kapitalist üretim sürecinin ayırt edici özelliklerinin gösterilmesi ön plana çıkmaktadır. Marx'a göre, kapitalist bir ekonomide, para sadece dolaşım (circulation) aracı değildir. Para ayrıca değer muhafaza eder, iddihar edilir (hoard), atıl olarak tutulur (kept idle). Kapitalist girişimci, parayı, üretim faaliyetine başlamak ve yatırım harcaması için kullanmak yerine, biriktirmeyi tercih edebilir. Bu durumda, derneşik talep derneşik arzın gerisinde kalır (Sardoni, 1991: 220).

Marx'ın para teorisinin kapitalist üretim teorisiyle bütünlüklü olduğu görülmektedir. Kapitalist ekonomi, bir para ekonomisidir ve takas ekonomisini para ekonomisinden ayırmak ancak paraya belli bir iktisadi mevcudiyet atfedildiğinde mümkündür (Brunhoff, 2009: 20). Para, değer ölçüsü, dolaşım aracı ve iddihar (gömüleme)-ödeme aracı olma işlevlerine sahiptir. Paranın değer ölçüsü işlevi, paranın hesap birimi olma görevini yerine getirir (Brunhoff, 2009: 29-30). Para, bir kez değer ölçüsü ve fiyat standardı olarak benimsendiğinde, dolaşım aracı olarak iş görür. Paranın bu işlevi, metanın paraya ve paranın da metaya çevrildiği meta-para-meta sürecinin formüle edilmesinde kendini gösterir. Para, metaların dolaşımını sağlamak üzere dolaşıma çıkmıştır. Paranın, kullanım değeri rolü oynayan tüm diğer metalar karşısında mübadele değerinin var olması, değer yegane şekli olarak sabitlendiğinde paranın üçüncü işlevi olan gömüleme ortaya çıkar. Gömüleme, metaların dolaşımında meydana gelen bir duraklamadır, meta-para-meta mübadele silsilesi kırılır ve geçici olarak ilk evreye, yani meta-para devresi içine sıkışır. Bu kırılma, paranın elde tutulması arzusunun yansımasıdır (Brunhoff, 2009: 41-42). Para, şimdi, belli özel kararları uygulamaya koymasını nedeniyle 'nötr' değildir. Gömüleme ile birlikte, para, ödeme aracı, yani işlemleri düzenleme aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Para, ödeme aracı olarak sahip olduğu rolünü, meta-kredi... -para (ödeme aracı) kalıbı içerisinde, metaların parasal ödeme aracı olmadan fiilen dolaştığı krediyle yapılan satışın sonunda oynar. Burada, bir çeşit kredi-para kavramının geliştirildiği görülmektedir. Borçlunun, kendisine kredi veren kişiyle anlaşması için metayı satması ve parayı, vadesi geldiğinde borcunu ödemek üzere rezervine koymasını gerektirmektedir (Brunhoff, 2009: 47-49). Kapital'de ilgili bölümde, paranın ödeme aracı olma işlevinden kredi parasının ortaya çıktığı ve gerçek ticari işlemlerde fiilen ne kadar az para kullanıldığı açıklandıktan sonra, bölümün sonunda paranın ödeme aracı olarak gelişiminin, borçlanılmış miktarların ödeme tarihi için para biriktirilmesini zorunlu kılacağı belirtilmektedir (Marx, 1993: 154-156).

Marx'ın modelinde, paranın dolaşım aracı olma işlevi, metaların alım-satım işlemlerini kesintiye uğratabilir ve bu nedenle kriz olasılığını doğurur. Buna karşılık, ödeme aracı olma işlevi, yani 'paranın

para olarak' ('money as money) talep edilmesi ya da gömüleme (hoarding) eğiliminin artması, ekonomide talep yetersizliğine neden olacağı için krizleri tetikleyecektir (Hein, 2002: 6). Paranın, dolaşım aracı veya ödeme aracı, gömü (Schatz) parası olarak aldığı özel biçimler, bir ya da diğer işlevin önemine ve göreceli ağırlığına göre, toplumsal üretim sürecinin çok farklı aşamalarına işaret eder (Marx, 1993: 184).

Artı Değer Teorileri'nde konuyla ilgili bölüm sunuş niteliğinde düşüncelerin açıklanmasıyla başlamaktadır. Burada, kapitalist üretimde birikim sürecinin her şeyden önce, gelip *genişleyen ölçekte* üretime dayandığı, üretimin genişlemesinin ölçütünün ise kapitalistlerin kendilerini zenginleştirmek ve sermayelerini genişletmekteki sınırsız arzuları olduğu belirtilmektedir. Tüketimin hiçbir biçimde amaçlanmadığı bir ekonomide, nüfusun çoğunluğunu oluşturan emekçi insanlar tüketimlerini çok dar sınırlar içinde genişletebildiklerine göre, tüketim daha başından engellenmiştir. İşçi ve kapitalist sınıf olmak üzere iki kesimli bir ekonomi sözkonusudur ve daha geniş kesimi oluşturan birinci kesimin üretim biçiminin zorunlu bir sonucu olarak gelirden aldığı payın düşük olması, talep cephesinde sorun yaratmaktadır (Marx, 1999: 473-474).

Kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışı ve gelişiminin ayrıntılı biçimde analiz edildiği Marx'ın çalışmalarında, krizlerle ilgili yorum, geliştirilen bu analizin mantıklı bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, kapitalist üretim biçimi, parasal ekonomi koşullarının geçerli olduğu bir üretim biçimi olarak incelenmelidir. Paranın varlığı ve işlevleri gerçekçi biçimde dikkate alındığında Klasik iktisatçıların ulaştıklarından farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Birinci aşamada, paranın varlığının, satış ve alışları birbirinden ayırmak suretiyle, kriz olasılığını nasıl ortaya çıkardığı gösterildikten sonra ikinci aşamada krizin gerçekleşmesi incelenmektedir. Krizin olasılık olmaktan çıkarak gerçek hale gelmesi, sermaye kavramının önem kazandığı kapitalist üretim biçiminin kendine özgü ve daha karmaşık karakteristiği ile açıklanmaktadır (Foley, 1990: 443). İki aşamanın birbirinden ayrı ve mekanik olarak birbirini izleyen süreçler olmaktan ziyade iç içe geçmiş bir bütün olarak algılanabilecek süreçler olduğunu vurgulamak gerekir. Şöyle de söylenebilir; Marx, en basit meta üretiminden başlayarak, sermayenin kendisinin nasıl üretildiğini, üretim biçimindeki değişimin üretim ilişkilerinde nasıl zorunlu değişikliklere yol açtığını ve böylece kapitalist üretim sisteminin bir bütün olarak nasıl bir içsel çelişkiye sahip olduğunu gösteren modeller geliştirmiştir. Say Yasası yorumu, bu bütünlüklü analizin bir parçası olarak görülebilir.

Aşırı üretim konusunun ayrıntılı olarak incelendiği Artı Değer Teorileri'nde Say Yasası'nın takas ekonomisi koşullarını varsaydığı sık sık tekrarlanmaktadır. Takas ekonomisi koşulları varsayıldığında, kısmi aşırı üretim gerçekleşebilir, ama genel aşırı üretim olanaklı değildir. Her bir sanayide aşırı-üretim olabileceği kabul edilirken, tüm sanayilerde eşzamanlı aşırı-üretimi önleyebilecek tek şey, metanın bir metaya karşı değiştiği, yani takasın varsayılan koşulları olmaktadır. Ama bu saptırmanın yolunu kesen şey, kapitalizm koşullarında, ticaretin takas olmadığıdır; o nedenle, bir metanın satıcısı, mutlaka aynı zamanda bir başka malın alıcısı olmak zorunda değildir. Marx, daha sonra şu tespitte bulunmaktadır: 'Demek ki bu saptırmanın esası, *paradan* uzak durmaya ve bizim, ürünlerin değişime sokulmalarıyla ilgilenmeyip metaların dolaşımıyla – ki bunun önemli bir parçası alım ve satımın birbirinden ayrılmamasıdır – ilgilenmiş olmamıza dayandırılmaktadır' (Marx, 1999: 510-511).

Genel bolluk sorunu, takas ekonomisi ile değil, kapitalist üretim biçimi ile birlikte ele alınmalıdır. Takas ekonomisi, her şeyden önce üretimin ve mübadelenin ihtiyaçların karşılanması için yapıldığı bir ekonomidir. Takas ekonomisi, kapitalist üretim koşullarından oldukça farklı bir iktisadi sistemdir.

Kapitalist üretimin genel bunalımlara yol açamayacak olduğunu kanıtlamak için, tüm koşulları, ayırdedici biçimleri, tüm ilkeleri ve kendine özgü farklılıkları – kısacası kapitalist üretimin kendisi – yadsınıyor. İşin aslında, eğer kapitalist üretim biçimi kendine özgü bir doğrultuda gelişmeseydi ve toplumsal üretimin benzersiz bir biçimi haline gelmeseydi, ama en güdük kalmış evrelere geri giden bir üretim tarzı olsaydı, o zaman, o garip, kendine özgü çelişkilerinin ve çatışmalarının ve dolayısıyla bunların bunalımlar halinde patlamasının sözkonusu olmayacağı söylenmiş oluyor. Say’i izleyerek Ricardo şöyle diyor: ‘üretilenler her zaman üretilenlerle ya da hizmetlerle satın alınır; para yalnızca değişimi gerçekleştiren bir araçtır’. Demek ki burada... metaların değişime sokulması, basitinden bir ürün takasına basit kullanım değerlerinin takasına dönüştürülüyor. Bu yalnızca kapitalist üretim öncesi zamana dönüş değildir, ama basit meta üretiminin var olduğu zamandan da öncesine geri gidiştir; ve kapitalist üretimin ilk koşulunu yani ürünün bir meta olması ve dolayısıyla kendisini para olarak ifade etmesi ve başkalaşım sürecinden geçmesi koşulunu yadsıyarak, kapitalist üretimin en karmaşık olgusu... yadsınmış oluyor... Böylece kapitalist üretimin ilk öğeleri... unutulmuş ya da yadsınarak, bunalımların varoluş mantığı ortadan kaldırılmaktadır (Marx, 1999: 481-482).

Bunalım olasılığını reddetmek için geliştirilen açıklamalar, kapitalist üretimin özelliklerini yansıtmamakla kalmayıp, metaların değişime sokulmasını, basitinden bir ürün takasına basit kullanım değerlerinin takasına dönüştürmektedir. Say ve Ricardo’nun açıklamaları, yalnızca kapitalist üretim öncesi zamana dönüş değil, ama basit meta üretiminin var olduğu zamandan da öncesine geri gidiş anlamına gelmektedir. Marks’ın buradaki yorumu abartılı görünse de geliştirdiği teoride anlamlı sayılmalıdır. Üretim koşulları analizinin tarihsel bakış açısından yoksun olması, başka bir ifadeyle, mücadele ilişkilerinin tarihsel anlamda farklı toplumsal sistemlerden soyut ele alınması, Klasik iktisatçıların önemli hatası olarak görülmektedir. Üretilenlerin her zaman üretilenlerle satın alınması, evrensel bir kural olarak tarihsel dönemlerde tüm üretim biçimlerinde değil, ancak kapitalist dönem öncesinde geçerlidir.

Basit takasta, ürünlerin kullanım değerleri mücadele edilirken, kapitalist üretimde ürünün kendini bir meta olarak ortaya koyması, farklı üretim ilişkilerini de beraberinde getirmektedir. Ricardo’nun ‘insan ancak tüketme ya da satma düşüncesiyle üretir’ sözlerini, Say’in çocukça argümanları olarak gören Marx, ‘her şeyden önce hiçbir kapitalist ürününü, kendi tüketsin diye üretmez’ diye yazmaktadır.

İnsanların kendileri için ürettikleri durumda gerçekten bunalım yoktur. Ama kapitalist üretim de yoktur. Ya da eski çağ insanların, kölelere yaptırdıkları üretimlerinde, her ne kadar bireysel üreticiler iflas ediyor idiyse bile, bunalım diye bir şeyi bildiklerini hiç duymuşluğumuz yok... Kapitalistin satımdaki ilk amacı, metasını ya da daha doğrusu meta sermayesini *para sermayeye* geri döndürmek ve karını *gerçekleştirmektir*. Tüketim – gelir - bu süreçte hiçbir biçimde rehber güdü değildir; o yalnızca, *metaları* geçim aracına dönüştürmek üzere satan kişi için sözkonusudur. Ama bu kapitalist üretim değildir – kapitalist üretimde gelir belirleyici amaç olarak değil, sonuç olarak ortaya çıkar. Herkes her şeyden önce satmak için *satar*, yani metaları paraya çevirmek için satar (Marx, 1999: 483-484).

Marx, kapitalist üretim biçimini, geliştirdiği farklı dolaşım modelleri yardımıyla incelemektedir. Bunu yaparken, Marx'ın sistematik bir yöntem izlediği görülmektedir. Esas amacın sermaye birikimi olduğu kapitalist üretim biçiminin anlaşılması için basit dolaşım sürecinin niteliklerinin ve bu süreçte paranın işlevlerinin nasıl bir değişim geçirdiğinin kavranması gerekmektedir.

Say Yasası ile ilgili ilk yorumların yer aldığı Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı adlı eserde dolaşım süreci konusu ele alınmaktadır. Meta C ile para M ile gösterilecek olursa, metaların başkalaşımı (Metamorphose der Waren) olarak adlandırılan dolaşım süreci iki ayrı biçimde gösterilebilir: C – M – C ve M – C – M. Burada incelenen birinci biçim, yani malların dolaşımının dolaysız (unmittelbar) biçimi olarak adlandırılan C – M – C devri ayrıştırıldığında; birinci hareket C – M, satış ve bunun tersi, M – C hareketi, satınalmayı göstermektedir. İki hareketin birliği C – M – C ise satınalma amacıyla satışı ifade etmektedir. Sonuçta, yani süreç tamamlandığında, varılan C – C sonucu, metanın meta karşılığında değişimini gösterir (Marx, 1968: 87).

C – M – C dikkate alındığında, dolaşım, C – C, şeklinde nesne değişimi ile sonuçlanmaktadır. Meta, meta ile, kullanım değeri kullanım değeri ile değiştirilmiştir. Para böylece, metaların basit bir değişim aracı olarak, yani bir dolaşım aracı (Zirkulatsmittel) olarak ortaya çıkar. Metaların dolaşım sürecinin C – C içinde son bulmasından ve buna göre para aracılığıyla gerçekleştirilen bir trampaya (Tauschhandel) benzemesinden ya da C – M – C'nin iki ayrı sürece bölünerek (isolierte) incelenmemesinden dolayı satış ve satınalma arasında birlik olduğu, ayrılık olmadığı gibi bir sonuca varmak ekonomi politığın değil mantığın kapsamına girer (Marx, 1968: 96). Marx'a göre değişim sürecinde satınalma ile satışın birbirinden ayrılması, ticari krizlerin (Handelskrisen) genel olanağını teşkil eder. Kriz olmadan paranın dolaşımı olabilir, ancak paranın dolaşımı olmadan krizlerin ortaya çıkmayacağını belirten Marx, James Mill'in takas koşullarını varsaydığını ileri sürmektedir. Marx'ın kendi ifadesiyle:

Ünlü İngiliz iktisatçısı John Stuart Mill'in babası diyor ki: 'Bütün metalar için asla alıcı sorunu ortaya çıkmaz. Bir metayı satışa çıkararak kişi, mübadelede bunun karşılığında bir meta talep eder (verlangt) ve bu nedenle kişinin satıcı olması, satın alıcı olması anlamına gelmektedir. Tüm metaların alıcı ve satıcıları birlikte

alındıklarında, böylece metafizik zorunlulukla denge halinde olmalıdırlar. Dolayısıyla, bir metanın alıcısından çok satıcısı bulunuyorsa, başka bir metanın satıcısından çok alıcısı bulunmak zorundadır.' Mill... dengeyi, dolaşım sürecini doğrudan takasa dönüştürerek kuruyor (Marx, 1968: 96-98).

Aynı konunun ayrıntılı şekilde analiz edildiği Kapital'de her satış bir alış ve her alış bir satış olduğu için, meta dolaşımının satışlarla alışların zorunlu dengesini gerektirdiği düşüncesinin çocukça bir dogma olduğu yazmaktadır. Bununla, gerçekleşen satışların sayısının alışların sayısına eşit olduğu söylenmek isteniyorsa, bu ancak totoloji olur. Marx'a göre, $C - M - C$ sürecinde, alış ve satış işlemleri birbirinden bağımsızdır ve bu da Say Yasası'nın geçersiz olduğunu gösterir. Çünkü bir başkası satın almadığı sürece kimse satıcı olamaz; ancak, kimse, kendisi sattığı için, doğrudan doğruya (unmittelbar) alış yapmak zorunda değildir. Satış yapan kişi, sattığı için satın almak zorunda değildir. Kimse, biri satıyor diye hemen alıcı olmaz, para daha sonraki dönemlerde satın almak için kullanılabilir. Marx'a göre, paranın varlığı, dolaysız takasın koyduğu zaman, yer ve bireylere bağlı bütün sınırlamaları ortadan kaldırır; ve bunu trampadaki, birisinin kendi ürününü elden çıkarması ve bir başkasının bu ürünü elde etmesiyle ortaya çıkan dolaysız özdeşliği, satış ve alış çelişkisi haline sokarak yapar. Böylece, bir metanın tam başkalaşımının birbirini tamamlayan iki evresi arasındaki zaman süresi uzayabilir, satışla alış arasındaki ayrılma çok açık ve belirgin hale gelecek olursa, bir bunalım olasılığı ortaya çıkar. Marx, burada, dipnotta, Say Yasası'nı savunanların, aralarındaki farkları hesaba katmayarak, meta dolaşımını, dolaysız ürün mübadelesi ile bir tuttuklarını, ayrıca üreticiler arası ilişkileri meta dolaşımından doğan basit ilişkilere indirgeyerek, kapitalist üretim sürecinin çelişkilerini reddetmeye çalıştıklarını vurgulamaktadır (Marx, 1993: 126-128).

Paranın varlığı satış ve alış çelişkisini ortaya çıkarır. Daha doğru bir ifadeyle, paranın varlığı, $C - M - C$ devrinde, satış ($C - M$) ile satınalma ($M - C$) işlemlerini birbirinden ayırabilir. Para, dolaşım aracı olarak, Marx'ın 'kriz olasılığı teorisini' oluşturmaktadır (Hein: 2002, 6). Bunalım olasılığı, metayı paraya çevirme, satma güçlüğü, metanın paraya dönüştürülmesinin gerekmesinden ama paranın derhal metaya dönüştürülmesi gibi bir gereksinim olmamasından ve dolayısıyla satım ve alımın birbirinden ayrılabilmesinden ileri gelir (Marx, 1999: 489).

Doğrudan takas ekonomisi söz konusu olduğunda çevrim $C - C$, bir metanın bir başka meta ile mübadelesi biçiminde işler. Gelişmiş meta üretimi söz konusu olduğunda $C - M - C$, meta belli bir miktar para karşılığında satılır, elde edilen parayla başka bir meta satın alınır. Paranın işlevi ve amacı, mübadeleyi zaman ve mekan olarak ikiye ayırmaktır. Üretici, hem istediği şeyi elinde bulunduran ve hem de aynı zamanda sahip olduğu şeyi isteyen bir kişiyi arama zorunda değildir. Üretici, ürünü hazır olduğunda satabilmekte ve gereksinimlerini de uygun bir zamanda satın alabilmektedir. Böylece, zaman tasarrufu sağlanmış ve artan verimliliğin temelleri olan üretimde uzmanlaşma mümkün hale gelmiştir. Bu durum, bir tür kriz ihtimalini beraberinde getirir. A ürününü satıp, B'nin ürününü satın almazsa, B'de A'ya ürününü satamadığından C'den ürün satın alamayacaktır. C'de B'ye ürün satamadığından D'den ürün alamayacak ve süreç bu şekilde sürüp gidecektir. Her üretici, satabileceğinden fazla üretmiştir. Verilen bu örnekte, A'nın ürününü sattığı halde, başkasının ürününü satın almaması, yani alım-satımın

kesintiye uğraması paranın varlığı ile açıklanmaktadır (Sweezy, 2007: 138-139). $C - M - C$ çevrimi, aynı zamanda tüketim için yapılan üretim anlamına da gelmektedir. Tüketim temelde kesintisiz bir süreç olduğundan, bu çevrim, kriz ihtimalini kesinlikle içinde barındıran bir çevrimdir. Say Yasası'na göre, her satışı aynı miktarda bir satın alma varsayımına dayandığı için $C - M - C$ çevriminde bir kesinti, dolayısıyla kriz ve aşırı üretim olmayacaktır. Basit meta üretiminde $C - C$, ortaya konan krizler ve aşırı üretimin olmayacağı tezi, her satışın bir alım olduğu varsayımıyla tüm koşullarda geçerli kabul edilen bir tez haline gelmektedir. Bu anlamda, $C - C$ çevrimi ve $C - M - C$ çevrimi arasında herhangi bir fark görülmemekte, her ikisi de basit meta üretimi özelliğini yansıtmaktadır (Sweezy, 2007: 140-141). Say Yasası'nın ileri sürdüğü gibi, insanlar parasını bir şekilde harcamazlarsa başka şekilde harcayacakları doğru olamaz; yani paranın derhal metaya dönüştürülmesi gibi bir gereksinimden bahsedilemez. Bir başka ifadeyle, paranın herhangi bir şekilde harcanması yerine elde tutulması tercih edilebilir.

Marx'ın geliştirdiği analizin bu aşamasında paranın gömüleme işlevi devreye girmiş bulunmaktadır. Gömüleme nedeniyle mübadele aksamakta ve geçici olarak $C - M$ devresine sıkışmaktadır. Bu kırılma elde para tutma arzusunu yansıtmaktadır. Bu açıklamalar kapsamında, Say Yasası'na Marx'ın itirazının merkezinde şu argüman vardır: meta ile başlanır, paraya gidilir, $C - M$, ama paranın derhal başka bir metaya harcanmasını gerektirecek bir güç yoktur. Eğer istenirse, para elde tutulur. Bu noktada, çok farklı nedenler sözkonusu olabilir (Harvey: 2012, 82). Doğrudan takas ekonomisinin geçerli olmadığı koşullarda, kriz satma olanaksızlığından ileri gelmektedir. Paranın dolaşım işlevi, gömüleme olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Gömüleme dikkate alındığında, artık metalar başka metaları satın almak için değil, meta-biçimini para-biçimiyle değiştirmek için satılmaktadır. Böyle bir durumda, satıcı para gömüleyici olmaktadır (Harvey: 2012, 86). Marx'ın ifadesiyle, para gömüye dönüşür ve meta satıcısı para yığıcı, servet biriktiricisi (Schatzbildner) haline gelir (Marx: 1993, 144). Daha sonra Marx, ödeme aracı olarak parayı ele alır. Paranın bu işlevi, yeni bir toplumsal ilişki türünü ortaya çıkarır: borçlular ile alacaklılar arasındaki ilişki. Bu ilişkide alıcı, metayı, onun karşılığını ödemediği önce satın alır. Para ödenmeden metalar el değiştirir. Dolaşım süreci birinci evresinde kesintiye uğradığından dolaşım aracı gömüye dönüşmüş olur. Para artık sürece hizmet etmez. Borçlu durumundaki satın alıcı borcunu ödeyebilmek için metayı paraya çevirmektedir. Borçlu borcunu ödemezse, malları haciz yoluyla satılacaktır. Metaların değer biçimi, yani para, şimdi artık satışın kendi başına amacı haline gelmiştir (Marx, 1993: 149-150). Şöyle de özetlenebilir: Basit dolaşım sürecinde, para sadece dolaşım aracı olarak kullanılırken, üretim biçimlerinin gelişmesi sonucunda ortaya çıkan farklı toplumsal ilişkiler farklı parasal koşulları da beraberinde getirmektedir. Bu anlamda, paranın para olarak elde tutulması ile birlikte ortaya çıkan paranın ödeme aracı olma işlevi, kapitalist ekonominin belli bir gelişmişlik düzeyine, kredi-para sisteminin ortaya çıktığı düzeye tekabül etmektedir. Belirtmek gerekir ki, paranın gömüleme ve ödeme aracı olma işlevleri birbiriyle yakından ilişkilidir; yani paranın ödeme aracı işlevi görmesi, harcanmayıp biriktirilmesini gerektirmektedir. Önemli nokta; her ikisinde de paranın, para olarak talep edilmesidir.

Marx, incelemesinin bu aşamasında açıkça formüle etmemekle birlikte, $M - C - M$ dolaşım sürecini açıklamak için gerekli ön bilgileri vermektedir. Paranın tanımlanan yeni işlevi meta üretimi ve meta mübadelesiyle başka metalar edinme amacını gösteren $C - M - C$ biçiminden farklı olarak, amacın

metalar değil para olduğu $M - C - M$ dolaşım biçimini gerekli kılmaktadır. Meta mübadelesinin çoğalmasa zorunlu olarak para-biçimlerinin yükselişine yol açmıştır; bu para-biçimleri arasındaki içsel çelişkiler de zorunlu olarak kapitalist dolaşım biçiminin yükselmesine yol açar; bu dolaşım da para daha fazla para kazanmak için kullanılır (Harvey, 2012: 91-92).

Kapitalist üretimin bütün hedefi, olabilen en büyük artı değeri ele geçirmektir. Pazarın sınırlarını, yani talebi dikkate almaksızın üretmek, kapitalist üretimin doğasında vardır (Marx, 1999: 500). Üretimin sınırlarını kapitalistin kârı belirler, asla üreticilerin gereksinimleri değil. Aşırı üretimi, sermaye üretiminin genel yasası koşullandırır; bu yasa, üretici güçlerin belirlediği sınıra kadar üretme, başka deyişle, pazarın fiili koşullarını ya da ödeyebilme gücüyle desteklenen gereksinimleri dikkate almaksızın, belli bir miktardaki sermayeyle emeği azami ölçüde sömürme yasasıdır (Marx, 1999: 512). Kapitalist üretimin doğrudan amacı meta üretimi değildir, artı değer ya da (gelişkin biçimiyle) kâr üretimidir, hedef ürün değil, artı-üründür (Marx, 1999: 524).

Marx'ın modelinde kapitalist üretim tarzının açıklanmasında esas olarak $M - C - M$ devri dikkate alınmaktadır. Bu dolaşım biçiminde amaç tüketim değil, sermaye birikimidir. Ekonomik birimler, Say'ın ileri sürdüğü gibi, kendi malları için mal talep etmezler; bunun yerine paraları için daha fazla para talep ederler. Başka bir ifadeyle, iktisadi faaliyetlerin amacı, bir malı başka bir mal ile mübadele etmek olmayıp, az miktarda parayı daha fazla para ile değiştirmektir (Keen, 2003: 201-202). Bu durum Kapital'de ilgili bölümde şöyle açıklanmaktadır:

Mal dolaşımının dolaysız biçimi, $C - M - C$, yani malın paraya dönüşmesi ve paranın yeniden mala dönüşmesi, satın almak için satmaktır. Ancak bu biçimin yanında, spesifik olarak farklı bir ikinci biçimi, $M - C - M$ biçimini buluruz; burada ilkönce para mala dönüşür ve sonra mal yeniden paraya dönüşür, yani satmak için satın alınır. Hareketiyle bu son dolaşımı gösteren para, sermayeye dönüşür, sermaye olur ve tanımı gereği zaten sermayedir (Marx, 1993: 161-162).

Sermayenin basit tanımının yapıldığı görülmektedir. Para, değişim aracı değil, sermaye niteliğine sahiptir, tanım gereği sermayedir. Bunun dışında, sermaye birikiminin esas motivasyon olduğu kapitalist üretim koşullarında, $M - C - M$ dolaşımında, $M - M$ sonucuna ulaşılsa da burada eşdeğerlerin değişimi sözkonusu değildir. Çünkü sürecin sonucunda ulaşılan para, başlangıçta sürece giren paradan daha büyük bir değeri teşkil eder.

Önce 100 sterlin pamukla ve daha sonra aynı pamuk tekrar 100 sterlinle değiştiriliyor; dolaylı bir yoldan para parayla, aynı şey aynı şeyle değiştiriliyor; bu işlem, saçma olduğu kadar amaçsızdır.... (Doğrusu) İşin sonunda, dolaşımdan çekilen para, işin başında dolaşıma sokulandan fazladır. 100 sterline satın alınan pamuk, örneğin 100 + 10 sterline, yani 110 sterline satılır. Bu nedenle, sürecin tam biçimi, $M - C - M'$ şeklindedir; burada $M' = M + \Delta M'$ dir; bunun anlamı (M'), başlangıçta dolaşıma sokulan para miktarı artı bir fazlalığa (Inkrement) eşittir. Bu fazlalığa (Inkrement) veya başlangıçta değer üzerindeki bakiyeye (Überschuss)

artık değer (surplus value) adını veriyorum. Bundan dolayı, başlangıçta dolaşıma sokulan değer, dolaşımda sadece olduğu gibi kalmaz, değer büyüklüğünü değiştirir, kendine bir artık değer ekler, veya kendini değer olarak büyütür. Ve bu hareket onu sermayeye dönüştürür (Marx, 1993: 164-165).

M – C – M' dolaşımında, kapitalist üretim tarzının esas amacının sermaye birikimi olduğu kolayca gösterilmektedir. Marx'a göre kapitalist ekonomilerin karakteristik özelliğini yansıtan, satmak için satın almayı gösteren M – C – M' döngüsünde değerın büyümesi kapitalistin amacıdır. Para, metalleri dolaşımda tutmak için kullanılabilir; değeri ölçmek için kullanılabilir. Fakat sermaye belli bir şekilde kullanılan paradır. Para, burada, artık bir dolaşım aracı, ürünlerin mübadelesinde geçici bir etken olarak hizmet etmez, toplumsal emeğin bireysel cisimleşmesi, mübadele değerinden bağımsız varlık biçimi, evrensel bir meta olarak iş görür. Bir başka deyişle, değerin temsili, yani para, dolaşımın amacı ve hedefi haline gelir. Para, daha fazla para kazanmak için kullanılır (Harvey, 2012: 103).

Kapitalist ekonomide, Marx'a göre, kapitalist sınıf bir bütün olarak para monopolcüsü durumundadır: Çalışan sınıf, parayı sadece ücret olarak elde eder ve geçimi için gerekli tüketim mallarına harcar. Sadece kapitalist sınıf parayı gömüleyebilir. Bu nedenle, genel aşırı üretimin gerçekleşmesi, ancak bu sınıfın üretim için harcanacak paraya kıyasla daha fazla para gömüleme kararı alması ile açıklanabilir. Şöyle de söylenebilir, gömüleme eğiliminin değişmesi, kapitalistlerin gömüleme eğilimlerin değişmesidir. Cevaplanması gereken soru, kapitalist sınıfın tamamında bu eğilimin niçin arttığıdır. Sorunun cevabı, kapitalist girişimcilerin davranışlarını karakterize eden üretim ve birikimin analizinde yatmaktadır. Üretim ve yatırımın temel hedefi, kâr elde etmektir. Kapitalistlerin gömüleme eğilimlerinin niçin yükseldiği ve genel aşırı üretim krizinin nasıl ortaya çıktığı ancak kapitalist üretim biçiminin bu esas karakteristiğinin dikkate alınması ile anlaşılabilir (Sardoni, 1991: 225-226). Bunalım, artık, insanların parayı harcamayarak elde tutmaları ve böylece alım satımın birbirinden ayrılmasıyla değil, kapitalistlerin parayı dolaşıma sokup sokmama kararları ile açıklanmaktadır.

Burada yalnızca şunu belirtelim: Sermaye birikiminde olduğu gibi yeniden üretimde de sorun, sermayeyi oluşturan kullanım değerlerini yalnızca *aynı* miktarda, eski ölçekte ya da (birikim durumunda) artan ölçekte yenilemek değildir, yatırılan sermayenin *değerini* olağan kâr oranıyla (artı-değerle) birlikte yenilemektir. Bundan ötürüdür ki, eğer herhangi bir nedenle ya da nedenler demetiyle metallerin pazar fiyatları (hepsinin ya da çoğunun farketmez) maliyet fiyatlarının fazlaca altına düşerse, sermayenin yeniden-üretimi, o ölçüde kösteklenmiş demektir. Birikim ise daha da fazla durağanlaşır. Para (altın ya da banknot) biçiminde yığılmış olan art-değer, sermayeye ancak zararla dönüştürülebilir. Bu nedenle ya hareketsiz bir birikim olarak bankalarda yatar ya da kredi parası olur ki özünde hiç farketmez... Alışveriş durur ve kullanılmayan sermaye atıl para haline gelir (Marx, 1999: 475).

Marx, kapitalist sınıfın para biriktirme (gömüleme) talebinin niçin arttığı konusunda önemli bir noktaya işaret etmektedir. Basit dolaşım devri modelinden farklı olarak sermaye ve sermayenin yeniden

üretim koşulları ele alınmaktadır. Bu modelde, tasarruf gücüne sahip kapitalist sınıfın kararları belirleyici olmaktadır. Kapitalist sınıfın geliri, çalışan sınıfın sömürsü anlamına gelen artı değeri ifade eden kâr olarak ortaya çıkmaktadır. Sorun, kapitalistlerin gelirlerinin tüketim harcamaları için kullanılmayan kısmını, sermayelerini yeniden üretmek için yatırım amaçlı kullanıp kullanmayacaklarıdır. Marx'a göre, karar alma sürecinde kapitalistlerin kâr etme güdüsü belirleyici olmaktadır. Başka bir anlatımla, kapitalistlerin yatırım yapmak yerine paralarını elde tutmayı tercih etmeleri sadece kâr oranlarında büyük düşüş beklentisi halinde sözkonusu olabilir (Sardoni, 1991: 226-227).

M – C – M sürecinde, kapitalist parayla (M) işe başlar. Bu parayı, emek gücü ve üretim araçları satın almak üzere çevrim sürecine sokar. Süreç sonunda elde edilen para (M') ile başlangıçtaki para arasındaki pozitif fark kapitalistin bireysel amacıdır. Esasen kapitalist M ile M' arasındaki farkın (ΔM) mutlak büyüklüğü ile değil, $\Delta M/M$ oranının büyüklüğü; yani kâr oranı ile ilgilenir. Basit dolaşım sürecine kıyasla burada çevrimin kesintiye uğraması daha kolay açıklanabilmektedir. Kâr oranı, alışılmış kâr oranının altında kalırsa, kapitalistler sermayesini para olarak ellerinde tutacaklardır. Yapılacak yeniden yatırımların ertelenmesi, çevrim sürecini kesintiye uğratacak ve aşırı üretim sonucunu beraberinde getirecektir. Vurgulanması gereken nokta, krizin ortaya çıkması için kâr oranının ortadan kalkması ya da negatif olması gerekmediğidir. Gereken sadece daha olumlu koşullar ortaya çıkıncaya kadar kapitalisti elinde para bulundurmaya teşvik edecek düzeyde, yani alışılmış kâr oranı düzeyinin altında bir kâr oranının varlığıdır (Sweezy, 2007: 145-146). Modelde, kâr oranı, artı değer oranı ile doğru, sermayenin organik bileşimi, yani sermayenin emeğe oranı ile ters orantılı biçimde değişir. Başka deyişle, kâr oranı artı değer oranı düştüğünde ya da sermayenin organik bileşimi yükseldiğinde düşecektir. Marx'ın sisteminde, birçok değişkene bağlı olan artı değer oranının sabit kaldığı varsayımı altında, kapitalist gelişme sürecinde sermayenin organik bileşimi yükseleceği için kâr oranları düşme eğilimi gösterecektir (Akman, 2010: 154-155).

Kapitalist üretim biçimini tanımlayan sermaye birikim sürecinde, artma eğilimi gösteren sermayenin organik bileşimi kâr oranlarının düşmesine yol açacaktır. Kâr oranlarındaki düşüşle birlikte yatırım yapma şevkinin kırılması ve çevrimin kesintiye uğramasının ardından kriz ortaya çıkacaktır. Genel olarak ifade edildiğinde, bir bütün olarak kapitalist sınıf, yatırım faaliyetlerini, sermayenin getiri oranı belli yer ve zamanda aşağı yukarı belli olan bir düzeyin altına düştüğünde azaltacaklardır. Bu davranış, kapitalist üretimin temel özelliği nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Sweezy, 2007: 147). Parasal ekonomi koşullarında kâr amacının esas alındığı kapitalist ekonomide krizlerin olasılık olduğu değil, genel eğilim olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla, Marx'a göre, kapitalist üretim biçiminde, kriz olasılığı değil, Say Yasası reddedilmelidir.

Keen'in açıklamaları özet sayılabilir. Kapitalist üretimi tanımlayan M – C – M' gösteriminde insanlar 'kendi malları için mal' talep etmemekte; bunun yerine 'paraları için daha fazla para' talep etmektedirler. Söz konusu bu dolaşım biçiminde ekonomik faaliyetin amacı, bir malı başka bir mal ile mübadele etmek değil, daha az parayı daha fazla para ile mübadele etmektir. Marx'ın yaklaşımında, Say Yasası'nın mantık hatası, kapitalist toplumun, üreticilerin sermaye birikimini amaçlamadıkları basit mal üretiminin geçerli olduğu ekonomi olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir toplumda,

sermaye birikiminin amaçlanmaması, herkesin bireysel arz ve talebinin, dolayısıyla da toplam olarak arz ve talebin özdeş olmasını garanti etmektedir. Ancak kapitalist bir toplumda, sermaye birikimi göz ardı edilemeyecek bir olgudur. Sermaye biriktirme arzusunun belirleyici olduğu bir dolaşım sürecinin varlığı, malların üretim ve tüketiminin basit uyumu yerine, spekülasyon aşırı üretimden kaynaklanan istikrarsızlık başta olmak üzere çeşitli potansiyel istikrarsızlıkların dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bir üretici, $C - M - C$ dolaşım sürecinde, sadece başka ürünleri satın almak için para talep ederken, $M - C - M'$ sürecinde, parayı bizzat kendisi için ('değişim değeri' ve özellikle 'artık değer'in büyümesi için) talep etmektedir. Say'ın belirttiği gibi, para tüketilmediği için, insanlar onu 'saklayacaktır' (veya 'biriktirecektir'). Sermaye birikiminin esas olduğu kapitalist üretim koşullarında paranın bu işlevi Say Yasası'nı geçersiz kılmaktadır (Keen, 2003: 201-202).

Marx'a göre, kapitalistler için arz ve taleplerinin eşitlenmesi değil, aksine eşitsizliği esastır. Bu eşitsizlik mümkündür. Çünkü üretim süreci, 'bir sanayi kapitalistin'in satın aldığı meta (üretim için emek ve fiziki girdileri) ve sattığı meta (üretim sürecinin çıktısı) arasında aracılık etmektedir (mediates). Bu üretim süreci, kapitalistin parasal olarak değerlendirebileceği fiziki bir artışın üretimi ile sonuçlanır. Marx'ın da belirttiği gibi, kapitalistin arz ve talep ettiği metaların değerlerinin birbiri ile aynı olması, kapitalistin sermayesinin hiçbir artı değer yaratmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla, esas motivasyonu artı değer üretmek olan kapitalistin amacı, arz ve talebin değerlerini eşitlemek değil, aksine bunlar arasındaki farkı artırmaktır; hem de mümkün olan en yüksek düzeyde (Keen, 2003: 203). Klasik iktisatçılar, kapitalist ekonomi koşullarını dikkate almamışlardır. Çünkü Say Yasası'na göre, kapitalist bir ekonomide kendi varlığını sürdürmek için gerekli olan sermaye birikimi ne amaçlanmakta ne de olası görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Say Yasası, paranın sadece değişim aracı olma işlevi gördüğü bir ekonomide geçerli olabilir. Ancak kapitalist bir ekonomide para değer biriktirme aracı olarak da kullanılmaktadır. Kapitalist girişimciler, paralarını üretim faaliyetlerinde kullanabilirler ya da parayı elde tutabilirler. Üretim ve yatırımın kârlılığı, paranın nasıl kullanılacağını belirleyen temel faktördür. Kapitalistlerin üretim faaliyetinin kârlı olmayacağını düşünmeleri, atıl para taleplerinin yükselmesi ile sonuçlanan bir sürece yol açacaktır. Say ve diğer Klasik iktisatçılar, paranın rolünü doğru kavrayamadıkları için mübadeledeki kapitalist sürecini, takas ekonomisi sürecine indirgemişlerdir. Derneşik talebin, derneşik arzın altında kalacağını görmemesi böyle bir yaklaşımın sonucu olmaktadır.

Kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışını ve gelişiminin ayrıntılı şekilde analiz eden Marx'ın Say Yasası eleştirisi, kullandığı metodolojik yaklaşımının mantıksal sonucu olarak görülebilir. Marx, esas olarak kapitalizmin işleyiş yasalarını ortaya koymakla ilgilenmiştir. Bu anlamda, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin niteliğinin gelişimini ve özellikle sınıf çelişkilerinin derinleşmesi biçiminde kendini gösteren üretici güçlerle üretim ilişkileri arasında artan gerilimi göstermeye çalışmıştır. Artan gerilim ve çelişkiler, toplumsal sınıfların kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini gerektirmektedir. Şöyle de söylenebilir; Lakatos'çu anlamda, Marx'ın araştırma programı, insanın doğasından kaynaklanmayan,

ancak kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkardığı sosyal koşulların gerektirdiği 'kapitalistin kapitalist' ya da 'sermayenin sermaye' olarak davranmasıdır. Bu davranış biçimi anlaşıldığında, kapitalistlerin belirli durumlarda harcamalarını niçin erteledikleri ve genel aşırı üretim krizlerinin ortaya çıkması açıklığa kavuşmaktadır.

Paranın rolünün merkezi role sahip olduğu Marx'ın Say Yasası eleştirisinde Klasik iktisat teorisi ile radikal bir ayrışma da dikkat çekmektedir. Üretim ve mübadele sürecinde paranın rolünün doğru bir şekilde dikkate alınması, Klasik iktisat teorisinin içerdiği toplumsal sınıfların kendi özel çıkarları ile toplumun genel çıkarlarının örtüştüğü tezinin doğru olmadığını da ortaya koymaktadır. Smith tarafından ileri sürülen bu görüş, kapitalist sınıf ile çalışan sınıf arasında çıkar çatışması yerine çıkarların uyumlu olduğu düşüncesini içermektedir. Marx'ın teorisinde bireyler ve toplumsal sınıfların örgütlenme biçimi, mübadelenin (ve buna bağlı olarak üretim, yeniden üretim ve büyümenin) para olmadan gerçekleşmesini imkansız kılmaktadır. Dolayısıyla şöyle bir çıkarımda bulunulabilir; paranın önemli bir rol üstlenmemesi, girişimcilerin toplumun genel çıkarları doğrultusunda davranmalarını 'zorunlu' hale getirmektedir. Buna karşılık, paranın önemli işlevlere sahip olduğu dikkate alındığında, girişimcilerin 'özgür' davranma kabiliyetlerinin arttığı görülmektedir. Başka deyişle, artık, girişimcilerin kendi çıkarlarını yerine getirmeye çalışmaları (kârlarını maksimize etmek) ile üretim ve yatırımın mümkün olan en yüksek düzeyde gerçekleşmesinin bir arada olması gerekmemektedir. Paranın varlığı ve atıl olarak elde tutulabilmesi, girişimcilere üretmeme ve yatırım yapmama olanaklarını sunar. Bu ise, çalışan sınıfların gelir ve istihdam düzeylerinin olumsuz etkilenmesi sonucunu doğurur. Böylece, paranın varlığı ve değişen işlevleri, toplumun bazı kesiminin çıkarları ile genel olarak toplumun çıkarlarının nasıl bir çatışma halinde olduğunun da açıklaması olmaktadır.

Klasik iktisatçıların savunduğu Say Yasası, ortodoks iktisatta günümüzde de hala geçerli kabul edilmektedir. Dolayısıyla, iktisat teorisinde farklı dönemlerde farklı biçimlerde sürekli güncelliğini koruyan Say Yasası'nın geçerli olup olmadığı tartışması, bu varsayımların gerçekliği ile ilgili tartışma olarak görülmelidir. Kapitalist ekonominin her şeyden önce parasal ekonomi koşullarını yansıttığını belirten Marx, Say Yasası'nı savunanların varsayımlarının kapitalist ekonomilerde değil takas koşullarında geçerli olabileceğini, dolaşım süreci modelleri ve tarihsel örneklerle açıklamaktadır. Marx'dan uzun süre sonra, söz konusu varsayımların, paranın belirleyici olduğu kapitalist ekonomilerde gerçekçi kabul edilemeyeceği Keynes tarafından da belirtilmiştir. Buna karşın, kendini yineleyerek süregelen tartışmada, Ortodoks yaklaşımın, marjinalist, monetarist vb. temsilcilerinin Say Yasası'nı savundukları görülmektedir. Bu iktisatçılara göre genel aşırı bolluk ya da talep yetersizliği kapitalist ekonomilerde de olanaksız olduğu için laissez-faire ilkesi doğrultusunda ekonomiye müdahale edilmemesi önerilmektedir. Yaşanan sorunların, kapitalist sistemlerin iktisadi yapısıyla herhangi bir şekilde bağlantılı olamayacağı ve bu nedenle girişimcilerin hareket alanlarının genişletilmesi anlamında serbestlik sağlamaya yönelik arz yanlı politikalar savunulmaktadır.

Keynes veya öncesinde Malthus ve Sismondi'ye göre krizler talep yetersizliği nedeniyle ortaya çıktığı için ek talep yaratacak politikalar önerilmektedir. Örneğin ücretlerin yükseltilmesi, krizlere çözüm olabilir. Marx'ın sisteminde ise ücretlerin yükselmesi, kâr oranlarının düşmesine yol açacağı için

ekonomiyi krize karşı daha kırılğan hale getirir. Bu nedenle, genel bolluk krizi konusunda, artı değerin gerçekleşme sorunu ve kâr oranlarının düşme eğiliminin vurgulanması Marx'ın Say Yasası yorumunun özgün yanını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, C. (2010) Marksist Kriz Teorileri Işığında Küresel Kriz, İstanbul: Kalkedon.
- Ardıç, K., Aydın, Y. (2011) İktisat Okulları ve Emek Piyasası, 2. bs., İstanbul: Derin Yayınları.
- Barber, W.J. (1991) İktisadi Düşünce Tarihi, çev. İhsan Durdu, İstanbul: Çıdam Yayınları.
- Baumol, W.J. (1999) "Retrospectives: Say's Law", Journal of Economic Perspectives, Vol. 13, No. 1: 195–204.
- Bergmann, E.v. (1895) Die Wirtschaftskrisen. Geschichte der nationalökonomischen Krisentheorieen, Stuttgart: Verlag von W. Kohlhammer, <http://archive.org/details/diewirtschaftsk00berggoog>, indirilme tarihi: 01.10.2012.
- Blaug, M. (1997) "Say's Law of Markets: What did it mean and why should we care?", Eastern Economic Journal, Vol. 23, No. 2: 231-235.
- Denis, H. (1997) Ekonomik Doktrinler Tarihi, 1. Cilt, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Diehl, K. (1924) Theoretische Nationalökonomie, Zweiter Band: Die Lehre von der Produktion, Jena: Verlag von Gustav Fischer.
- Foley, D. K. (1990) "Say's Law in Marx and Keynes", J.E. King (der.), Marxian Economics, Aldershot: Edward Elgar, 436 – 447.
- Harvey, D. (2012) Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz, çev. Bülent O. Doğan, İstanbul: Metis.
- Hein, E. (2002) "Money, Interest, and Capital Accumulation in Karl Marx's Economics: A Monetary Interpretation", WSI Discussion Paper No. 102, WSI in der Hans Boeckler Stiftung, http://www.boeckler.de/pdf/p_wsi_diskp_102.pdf, indirilme tarihi: 22.12.2012.
- Hopp, S. (2004) "J.-B. Say's 1803 Treatise and the Coordination of Economic Activity", BERG working paper series on government and growth, No. 47, <http://econstor.eu/bitstream/10419/22481/1/pberg47.pdf>, indirilme tarihi: 08.12.2012.
- Hunt, E. K. (2005) İktisadi Düşünce Tarihi, Çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Jonsson, P.O. (1995) "On the Economics of Say and Keynes' Interpretation of Says's Law," Eastern Economic Journal, Vol. 21, No. 2: 147–155.
- Kates, S. (1997) "On the True Meaning of Say's Law," Eastern Economic Journal Vol. 23, No. 2: 191–202.
- Kates, S. (2005) "Supply Creates Its Own Demand: A Discussion of the Origins of the Phrase and of its Adequacy as an Interpretation of Say's Law of Markets," History of Economics Review, Vol. 41: 49–60.
- Kazgan, G. (2006) İktisadi Düşünce Tarihi veya Politik İktisadın Evrimi, 12. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Keen, S. (2003) "Nudge Nudge, Wink Wink, Say No More," in S. Kates (der.), *Two Hundred Years of Say's Law: Essays on Economic Theory's Most Controversial Principle*, Cheltenham: Edward Elgar 199–209.
- Keynes, J.M. (2008) *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. U.S. Akalın, İstanbul: Kalkedon.
- Macedo e Silva, A. C. (2004) "From Say's Law to Keynes, from Keynes to Walras's Law: Some Ironies in the History of Economic Thought," <http://www.ieecon.net>, indirilme tarihi: 14.10.2012.
- Malthus, T.R. (1836) *Principles of Political Economy, Considered with a View to Their Practical Application*, 2nd ed., London: W. Pickering, <http://oll.libertyfund.org/title/2188>, indirilme tarihi: 20.11.2012.
- Martin, A. (2004) "Keynes and Say's Law of Markets: Analysis and Implications for Austrian Economics", <http://www2.gcc.edu/dept/econ/ASSC/Papers2004/Martin.pdf>, indirilme tarihi: 13.10.2012.
- Marx, K. (1968) *Zur Kritik der Politischen Ökonomie: Erstes Heft*, 5. Auflage, Berlin: Dietz Verlag.
- Marx, K. (1993) *Das Kapital: Kritik der Politischen Ökonomie, Erster Band, Buch 1: Der Produktionsprozess des Kapitals*, 34. Auflage, Berlin: Dietz Verlag.
- Marx, K. (1999) *Artı – Değer Teorileri: Birinci Kitap*, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları
- Mill, J.S. (2006) *The Collected Works of John Stuart Mill, Volume III - Principles of Political Economy Part II [1848], Books III-V and Appendices*, ed. John M. Robson, Toronto: University of Toronto Press, <http://oll.libertyfund.org/title/243>, indirilme tarihi: 7 Ekim 2012.
- Özgüven, A. (1987) "Jean Baptiste Say", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 43: 39-44.
- Ricardo, D. (2007) *Ekonomi Politğin ve Vergilemenin İlkeleri*, çev. Tayfun Erten, İstanbul: Belge Yayınları.
- Sardoni, C. (1991) "Marx and Keynes: the critique of Say's Law", in G.A. Caravale (der.), *Marx and Modern Economic Analysis, Volume II: The Future of Capitalism and the History of Thought*, Aldershot: Edward Elgar, 219 – 239.
- Say, J. B. (1821) *Letters to Mr Malthus and the Catechism of Political Economy*, Translated by John Richter, *Reprints of Economic Classics (1967)*, New York: Augustus M. Kelley Publishers, <http://mises.org/books/lettersmalthus.pdf>, indirilme tarihi: 19 Ekim 2012.
- Say, J.B. (1830) *Ausführliche Darstellung der Nationalökonomie oder der Staatswirthschaft: aus dem Französischen der fünften Ausgabe übersetzt, und, theils kritisch, theils erläuternd, glossirt, von Carl Eduard Morstadt: Erster Band, Dritte, äusserst stark vermehrte, Ausgabe*, Heidelberg: Verlagsbuchhandlung von Joseph Engelmann, <http://archive.org/details/ausfhrlichedar02sayjuoft>, indirilme tarihi: 18 Ekim 2012.
- Say, J. B. (1880). *A treatise on political economy; or the production, distribution, and consumption of wealth*, Translated from the fourth edition of the French, by C. R. Prinsep, Philadelphia: Claxton, Remsen & Haffelfinger, Kitchener: Batoche, 2001, <http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/say/treatise.pdf>, indirilme tarihi: 7 Ekim 2012.
- Schumpeter, J.A (1954). *History of Economic Analyses*, New York: Oxford University Press.

Skousen, M. (2003) Modern İktisadın İnşası, çev. M. Acar vd., Ankara: Liberte.

Sweezy, P (2007) Kapitalist Gelişme Teorisi, çev. Gülsüm Akalın, İstanbul: Kalkedon.

Witte, H. (1989) “Die Bedeutung des Sayschen Theorems für die Nationalökonomie”, in: Jahrbuch für Sozialwissenschaft, Bd. 40, H. 3: 323 – 331.